

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VERNER L. CARLSEN

Kulturspor

- omkring Dybsø Fjord og på Gavnø

Amtscentralen for Undervisning, Næstved - 1995

*Vil selv du fatte dit væsens rod,
skøn på de skatte, de efterlod.*

Johannes V. Jensen

Kulturspor

- omkring Dybsø Fjord
og på Gavnø

KULTURSPOR
- omkring Dybsø Fjord
og på Gavnø

Udgivet af Amtscentralen for Undervisning, Næstved,

© Forfatteren og
Amtscentralen for Undervisning, Næstved

Tekst: Verner L. Carlsen

Foto: Steffen Rasmussen
Verner L. Carlsen

Tegnere: Finn Sand

Redaktion: Carsten Andersen

Lay-out: Kenneth L. Svendsen

Tryk: Amtscentralen for Undervisning, Næstved

1. udgave, 1. oplag 1995

ISBN 87-7368-054-0

Indhold

Fjordfiskeri - gennem 6000 år	7
Hr. Carl ved Carls gab - og andre gæve søhaner	13
De begyndte som fiskere - men endte som bønder	15
Gavnø - fra røverborg til moderne herregårdsmiljø	19
Malerier på Gavnø slot	27
Parken - med alléen fra Kongens Nytorv	35
Lønnede - med Dronningevejen og "Thotts bøge"	41
Nyt land	44
Skoven - på fremmarch	47
Vejlø skov - naturens og kulturens vingesus	50
Vejlø kirke - med "Slattenpatten"	55
I snitmesterens spor	63
Vester Egesborg - Hr. Egers borg	68
"The Cross of Sacrifice" på Svinø kirkegård	78
De levende hegn fortæller danmarkshistorie	81
Træet - menneskets ven	84
Dybsø - mellem hav og fjord	88
Lidt historie om Naturskolen i Svenstrup	97
Litteraturliste	99
Billedfortegnelse	100

Fjordfiskeri - gennem 6000 år

En ihærdig "stenfisker"

Karrebæk og Dybsø fjordområder er godt udforsket m.h.t. bopladser og fund af stenredskaber. Det skyldes ikke mindst nu afdøde Judith og Svend Åge Larsen, Appenæs, som i en årrække har gravet i fjorden. Resultatet af deres mange års gravearbejde i fjordbunden er en imponerende samling af stenredskaber samt redskaber af hjortetak og dyreknogler, som nu er overladt til Næstved Museum. I museumsbladet "Liv og Levn" fra 1992 har Axel Degn Johansson beskrevet dette materiale og de fund, der iøvrigt er gjort i fjordområdet.

Judith og Svend Åge graver i fjordbunden

Tid f. Kr.	Perioder	Faser i Sydsjælland	Kærneøkser
4000	Bondestenalder		
		<i>Humlebække</i>	
	Yngste Ertebøllekultur	<i>Fiskerhus</i>	
4500	Yngre Ertebøllekultur	<i>Lundebække</i>	
	Ældre Ertebøllekultur	<i>Møllekrog</i>	
5000		<i>Dragsbjerg</i>	

De vigtigste oldsagstypers forekomst i de forskellige faser af Ertebøllekulturen i Sydsjælland.

Skiveøkser	Bjergartsøkser	Pile	Andre oldsagstyper
 45-50 mm			
 40-45 mm			
 37-40 mm			

På billedet side 7 ser man, at der blev gravet ude i fjorden. Det viser, hvor kysten lå i stenalderen. Bopladserne har naturligvis ligget på land ved kysten, hvor der var mulighed for både jagt og fiskeri.

Jægerstenalder og bondestenalder

Stenalderen begyndte i Danmark for 13.000 - 14.000 år siden, og den sluttede for omkring 3.500 år siden. Vi deler stenalderen op i to store hovedperioder. Den ældste periode er jægerstenalderen. Det er den periode, hvor menneskene levede af jagt og fiskeri. Bopladserne i fjorden hører til i slutningen af denne periode.

Den yngste hovedperiode er bondestenalderen. I den periode begynder stenaldermanden at blive fastboende. Han begynder at dyrke jorden og holde husdyr. Runddyssen på Tinghøj (se side 15) stammer fra begyndelsen af denne periode.

Fund fra Ertebøllekulturen

I jægerstenalderen for 9 - 10.000 år siden så danmarkskortet anderledes ud end det, vi kender i dag. Der var mere land og mindre vand. Vandet var bundet i en kæmpe iskappe, som dækkede dele af Norge og Sverige. Senere stiger temperaturen. Det bevirker, at indlandsisen i Norge og Sverige smelter og havet stiger. Landjord bliver til havbund. Fjordområdet dannes, og stenalderens jægere og fiskere slår sig ned ved kysterne og anlægger bopladser. Der er fundet redskaber fra Ertebøllekulturen 93 forskellige steder i fjorden. Af disse er 69 registreret som egentlige bopladser. Det samlede fundmateriale består af 15.217 stenredskaber, 88 redskaber af kronhjorttak og 78 af dyreknoget og -tænder.

Dette imponerende materiale fortæller om de mennesker, der har levet langs kysten og på holmene som fjordfiskere i en 1.000-årig periode i jægerstenalderens sidste periode. De barske vilkår gjorde, at levealderen ikke var så høj den gang. Man regner med en gennemsnitsalder på omkring 40 år. Det betyder, at 25 generationer har levet af fiskeri i fjorden for 6 - 7000 tusind år siden.

Fjorden bugner af fisk

Fjordens beliggenhed omkring Sjællands største vandløb, Susåen, har givet de bedste muligheder for fiskeriet i fjorden. Overgangen mellem saltvand og brakvand har givet muligheder både for salt- og ferskvandsfisk. I 1682 nævnes det, at bønderne i Vejlø havde sildebundgarnsstader i fjorden. Det var almindeligt, at bønderne drev fiskeri sammen med landbruget. Et ordsprog fra denne tid giver et billede af vilkårene:

*"Når høsten på bondens mark er mager,
pløjer han flittigt den blå ager"*

Det fortælles, at rimten (en karpefisk på 30-40 cm.) stod så tæt i Vejlø å i yngleperioden, at man kunne øse den op med roegreb. Ål var der altid nok af, og gedderne nåede anseelige størrelser. Det fortælles endvidere, at der i Sønderfjord levede en kæmpegedde, Dragsbjerg-gedden. Stor må den have været, for den skulle have slugt et menneske! Engang var to fiskere ude at røgte deres ålekroge ved Dragsbjerg. Medens den ene roede, røgtede den anden. Pludselig strammedes linen, og der blev vældig uro i vandet. Han, der røgtede, trak resolut sin kniv og kappede linen. Den anden ville naturligvis vide, hvorfor han havde klippet linen over. "Er du rigtig klog mand," råbte fiskeren, der skar linen over, "det var jo Dragsbjerg-gedden".

En optælling i Appenæs, Karrebæk og Basnæs viste i 1925, at der dengang var 47 familier, der levede af fiskeri i fjorden. Hertil kom et antal bierhvervsfiskere. Man antager, at mellem 200 og 300 personer helt eller delvis har levet af fiskeri i fjorden. Ifølge Axel Johansson er det rimeligt at antage, at det samme har været tilfældet i Ertebølletiden.

Siden er det imidlertid gået stærkt tilbage med fiskeriet i fjorden p.g.a. den voldsomme forurening. Erhvervsfiskerne kan i 1995 tælles på en hånd.

*Der er kun én heltids
erhvervsfisker
tilbage i Basnæs*

Hr. Carl ved Carls gab

- og andre gæve søhaner

Borg på Gavnø.

Fra Valdemar den 2. jordebog fra 1231 ved vi, at der fandtes et "hus" på Gavnø. Det har sandsynligvis ligget, hvor Margrethe den 1. senere byggede klosteret, da hun overtog øen i 1398. Der er næppe tvivl om, at det hus, der omtales, var en befæstet borg, og at borgherren har været en driftig sørøver, der har jagtet venderne og andre søfarende i eller uden for fjorden. En af disse borgherrer har været hr. Reyonson, som sad som høvding på Gavnø indtil sin død i 1326.

Carls borg

Det nordvestlige hjørne af Vejlø blev tidligere kaldt Barsø. Navnet tyder på, at her har været bart og frit udsyn over fjorden. I vikingetid og tidlig middelalder stod vandet højere her. Der har været klart vand i den langstrakte sø, og man har kunnet sejle ind i bunden af søen, som da i virkeligheden har været en vig. Her har været ideelle betingelser for at anlægge en havn. Det er da også netop her sagnet fortæller, at Carls borg har ligget.

Arkæologen Svend Dyhr Rasmussen studerede området og kom til den konklusion, at der rimeligvis har været et udkigstårn her. Man kaldte sådan et tårn en Kure - det er herfra vi har ordet kurér, som betyder budbringer. Et sådant tårn kan være bygget af træ. Der har evt. været nogle huse omkring til vagterne og en kastemaskine, en såkaldt blide, som man brugte i middelalderen til at slynge store sten mod fjenden. Tårnet har sandsynligvis været bygget af træ, og det er så grunden til, at der ikke findes rester af det.

Bastneesborg

På fjordens nordside ved Basnæs lå Bastneesborg - senere Bastnees Grund. Herfra findes tydelige spor af både kampesten og munkesten, der leder tanken hen på et bastant byggeri. Nationalmuseet foretog udgravninger på stedet i 1940-erne. Denne borg ejedes i første halvdel af det 14. århundrede af den ansete Basset-slægt, efter hvem byen Basnæs har fået sit navn.

Glarborg

I bunden af fjorden ved Killebækkens udløb vil sagnet vide, at der har ligget en borg Glarborg, som måske blev til Egers borg.

Man formoder, at der på Svinø og på Humlebakken på Dybsø har ligget lignende anlæg.

På sørøvertogt i fjorden

Fra historien ved vi, at venderne foretog plyndringstogter mod de sydsjællandske kyster. Dybsø fjord har været et oplagt emne til den slags togter. Ved Carlsø har de haft mulighed for dobbelt strandhugst. De har kunnet plyndre både ved Barsø og på Gavnø. Det er vel rimeligt at antage, at P. Jensen har ret, når han i "Gavnøbogen" skriver, at de gæve borgherrer i Dybsø Fjord har drevet udbredt sørøveri i området - som et tak for sidst til Hansestæderne.

Sagnet fortæller, at hr. Carl var kaptajnen på disse togter. Han holdt udkik fra sin post på Barsø. Når et skib sejlede ind i fjorden, signalerede han til høvdingen på Bastnees og på Gavnø, og så begyndte jagten.

Den fantasifulde historie skildrer meget godt den lovløshed, der herskede i denne del af landet på den tid. Da Margrethe d. 1. havde oprettet nonnekloster på Gavnø, søgte hun imidlertid at stoppe disse vilde "søhaner" ved at erklære dem fredløse. Men høvdingen på Carlsø, som ifølge sagnet var den grummeste af sørøverne, lod sig ikke skræmme. Han gik til angreb på nonneklosteret, hvor han overfaldt de værgeløse nonner. Det skete dog ikke ustraffet, for julenat, fortælles det, sank "Røverborgen" i havet sammen med alle borgens ugudelige beboere. Hvor borgen forsvandt, findes ifølge sagnet et bundløst hul.

Syn for sagn

Røverhistorien slutter med, at to unge karle en gang ville prøve, om hullet virkelig var bundløst. De bandt et plovjern fast i et langt reb og firede det ned i dybet i forventning om at nå bunden. Men da der ikke var mere reb tilbage, og de stadig ikke havde nået bunden, måtte de trække rebet op igen, og stor var deres forfærdelse, da der på plovjernet sad et dødningehoved. Karlene skyndte sig i land og kom ikke mere i nærheden af det bundløse hul - de havde fået syn for sagn.

De begyndte som fiskere

- men endte som bønder

I flere tusinde år har menneskene levet som jægere og fiskere. De slog sig ned ved kysterne, hvor der var fisk at fange. Skoven bredte sig overalt dengang. Her var dyr at jage og anden føde at finde. De plukkede bær og nødder af de lave træer og buske, og i jorden fandt de rødder, der kunne spises. På side 10 ses bopladserne.

Der kommer indvandring sydfra

Ude i Europa var der imidlertid folk, der var begyndt at dyrke jorden og holde husdyr; og langsomt bredte landbruget sig nordpå til Skandinavien. For ca. 5000 år siden nåede landbruget til Danmark, og vi får den periode, vi kalder bondestenalderen. Man må forestille sig, at de nye folk, der kom vandrende syd fra, har haft korn og kvæg med, da de indvandrede. Af disse indvandrere lærte jægerne og fiskerne lidt efter lidt at være bønder. De blev nu fastboende og byggede huse, som de kunne bo i, og hvor de kunne opbevare kornet om vinteren. Husene har de bygget af de materialer, de havde for hånden. Væggene blev lavet af flettede grene, der blev tætnet med ler. Taget har været af strå eller græstørv. Vi har ikke spor af disse simple huse, som stenalderbonden byggede. De har ikke været så solide, at de kunne holde i 5000 år. Men deres redskaber og våben og deres lerkrukker og kar har vi. Dette materiale fortæller os noget om, hvordan de levede.

Tinghøj

Kører vi gennem Vejlø by, forbi kirken ud mod Vejlø skov, ser vi på højre side af vejen en runddyse liggende midt i marken på Tinghøj - det højeste punkt i området, som et monument over de mennesker, der levede her i bondestenalderen.

I Danmark finder vi tre forskellige typer stengrave fra bondestenalderen: runddysser, langdysser og jættestuer. Indtil for 200 år siden var langt de fleste af disse stengrave bevaret. Man troede, der ville ske en ulykke, hvis man forgreb sig på forfædrenes grave. Man kunne blive dræbt eller forhekset af bjergfolk eller elverpiger. Vi kender stadig udtrykket: "at stå på gloende pæle". Det fortæller noget om den mystik, der hvilede over disse gravhøje. Mod slutningen af 1700-tallet begyndte man at forkaste den gamle overtro. Samtidig kom de store reformer i landbruget. Mange gårde blev flyttet ud fra landsbyerne, og man begyndte at opdyrke områder, som før havde ligget hen

med græs. Det gik hårdt ud over dysser og høje. Nogle blev brugt som byggemateriale, andre er slået til småsten til veje, og endelig kan vi finde sten fra dysserne i vore stendiger i markerne og ved skovene.

Det var almindeligt, at de døde fik værdifulde gaver med i graven, når de blev begravet. Mange gravhøje er blevet ødelagt af folk, som gravede efter disse skatte. Først i 1937 blev disse ødelæggelser stoppet ved lov. Nu er alle bevarede oldtidsminder fredede ligesom runddysen på Tinghøj.

Stendysserne står på de bedste jorder på bakketoppene og fortæller historien om, hvordan mennesker har levet i Danmark for 5000 år siden, og om hvordan de har æret deres døde. Disse stendysser blev rejst her i Danmark 1000 år før, de byggede pyramiderne i Ægypten. Den, der har stået foran en pyramide og beundret det enorme bygningsværk, vil nok ikke tænke på at sammenligne en stendysse med en pyramide. Men hvis man tænker på, at der har ligget 20.000 stendysser i Danmark - alle bygget af kæmpestore granitblokke - og tæller op, hvor mange arbejdstimer, der er medgået, så tror jeg, der er perspektiv i regnestykket. Af de 20.000 stendysser, der blev bygget, er der nu kun 4.700 tilbage.

På Historisk Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre er 80 personer i gang med at flytte en stenblok på 7 tons. Stenen på billedet er på størrelse med dækstenen på runddyssen på Tinghøj.

Kæmpehøje

Man forstår godt, at man tidligere har kaldt disse stengrave kæmpehøje og jættestuer. Man troede, at de var beboede af kæmper og jætter. Og hvem andre end overnaturlige væsener kunne vel flytte rundt med disse kæmpe store sten? Vi tror ikke på kæmper og trolde mere. Men vi kan måske nok undre os over, hvordan stenalderens mennesker kunne flytte rundt på disse tonstunge sten. Arkæologerne mener, at randstenene, det er de sten, der ligger i en kreds ved randen af højen, er blevet rullet på træstammer, evt. transporteret på slæde om vinteren. På samme måde har man transporteret bærestenene. De store dæksten, der vejer mere end 10 tons, har været et større problem. Man har bygget en rampe af jord, sten og træ. Derefter har man rullet stenen op på en platform ved højens top. Efter at man har fyldt gravkammeret med småsten, har man så bakset dækstenen på plads ved hjælp af ruller og løftestang. Når den døde var lagt ind i gravkammeret, har man dækket hele stendysen med en jordhøj, så kun det øverste af dækstenen var synligt.

Stormændenes gravplads

Det var ikke den almindelige stenalderbonde, der blev begravet i en rund-dysse. Det har været stormændene, man har givet en sådan begravelse. På den måde bevarede man forbindelsen til forfædrene - man kan sige, de døde boede mellem de levende. Ud over at være begravelsesplads har stendysserne været brugt til at markere stammernes territorium. Disse begravelsespladser, der ligger ud over landet viser, hvordan disse samfund har kunnet samles om at løse en vældig arbejdsopgave.

Naturskolen har en aftale med Gavnø om, at vi må gå op til højen over marken langs et traktorspor.

Gavnø

- fra røverborg til moderne herregårdsmiljø

Man kan komme til Gavnø ad landevejen eller ad søvejen.

Vælger du landevejen, og kommer du fra nord gennem Appenæs, har du udsigt over en del af Karrebæk fjord med øen Gavnø som baggrund. Kommer du fra syd eller vest, er der også mulighed for et kik ud over fjordområdet. Her i området omkring Vester Egesborg har du udsigt ud over Dybsø fjord med øen Dybsø som baggrund. Fra Vester Egesborg køres videre gennem Svenstrup. Det er her Naturskolen i Svenstrup ligger. Se afsnittet på side 97.

Vi fortsætter gennem Vejlø og kommer til Vejløbroen, som fører over Fladsåen. Her ved broen kan man ofte se drenge- og pigecykler parkeret op ad broens gitter. Det betyder, at her er der nogle børn, der er på oplevelsestur

langs det snoede åløb. Ikke mærkeligt, at stedet her med det smukke gamle hus, har kunnet inspirere forfattere og malere. Et eksempel herpå er bogen: "Eske og Åmanden på fisketur" skrevet af Nils Hartmann med illustrationer af Palle Bregnehøj.

Uanset hvilken retning man kommer fra, må man huske at dreje ved "Karetmagerens Hus". På billedet herunder, som stammer fra 1908 ses, hvordan huset så ud, før det blev ombygget og indrettet som restauration. Der boede to familier i huset. Til venstre ser man karetmageren og hans familie. I den anden del af huset boede to ældre damer, som holdt "asyl", d.v.s. en slags forskole for mindre piger, som endnu ikke var begyndt at gå i skole.

Lige før broen, der fører ud til øen, står en mindestøtte for Otto Reedtz-Thott, som var ejer af Gavnø fra 1797 - 1862. Læser man teksten på mindestøtten, ser man, at den er rejst af godsets fæstebønder.

Foretrækker du søvejen, er naturskolens kanoer måske en mulighed. Turen kan gøres kort eller længere efter ønske. Man kan sejle den direkte vej fra Møllekrogen gennem Carlsø til Gavnøbroen, eller man kan vælge at sejle rundt om Gavnø og komme til broen nordfra.

Gammelt billede af Karetmagerens hus

Som det ses af kortet side 10, har kysterne langs Gavnø været tæt belagt med bopladser fra stenalderen. Man kan forestille sig, hvordan stenalderens jægere og fiskere har sejlet her i deres stammebåde. Inde på bopladsen har der været livlig aktivitet. Børn og voksne har været i gang med at tilvirke redskaber og skaffe føde til bopladsens beboere.

Også i vikingetiden og op i middelalderen har man sejlet i dette område. I visse perioder herskede der imidlertid lovløshed i denne del af landet. Så var det ikke tilrådeligt at sejle i dette farvand uden våben og uden at være i følgeskab med frænder.

I dag kan vi trygt sætte kanoen i vandet, bare vi husker redningsvest og madpakke.

Navnet Gavnø har forbindelse med øens beliggenhed ved Susåens udmunding eller gab. I gamle optegnelser kan man se, hvorledes navnet har ændret

sig gennem tiderne. Vi ser her nogle eksempler på, hvordan man har skrevet navnet:

Gabenøø, Gaufue, Gaufnøe, Gaunøe, Gapnø og Gabnø. Man kan tydeligt spore navnets forbindelse til øens beliggenhed i ågabet, hvor Susåen deler sig i et løb vest for og et øst for Gavnø.

Gavnø, forsvarspost for handelsstaden Næstved

Gavnø har i kraft af denne beliggenhed kunnet fungere som forsvarspost for handelsstaden Næstved, som lå lidt længere oppe ad Susåens løb. Fra Valdemar den 2.'s jordebog fra 1231 ved vi, at øen tilhørte kongen i 1200-tallet, og at der på øen var et "hus", som kongen benyttede til overnatning under sine hyppige jagter i det sydsjællandske landskab. Det fremgår af en senere beskrivelse af Gavnø, at der i middelalderen fandtes en befæstet

Mindestøtten ved broen

borg på øen, som i kraft af sin beliggenhed havde stor betydning som beskytter mod venderne (nordtyskernes) hærgen af de sydsjællandske kyster. Borgen har dog ikke alene fungeret som forsvarsværk, den har også været base for et indbringende sørøveri, som har været en vigtig indtægtskilde for Gaufnøes beboere helt op i 1400-tallet.

Udover den befæstede borg har der næppe været megen bebyggelse på Gavnø på Valdemar den 2's tid, da øen var fredet af hensyn til kongens jagter. Men at der senere har været et samfund bestående af gårde og huse, kan ses af en beskrivelse fra 1612, hvoraf det fremgår, at den daværende ejer Knud Thott nedlægger 17 gårde og 7 gadehuse. Der har altså været tale om et lille bysamfund. Efter dette tidspunkt blev al jord og skov på øen drevet af Gavnø gods.

Gavnø pantsættes

I 1292 var Gavnø i kong Erik Menveds eje. Han måtte imidlertid pantsætte øen, og nu kom der en periode på 100 år, hvor der var skiftende ejere af Gavnø.

Gavnø Slot

*Navnene på markerne stammer fra den tid, da der var flere gårde og huse
på Gavnø*

Margrethe opretter kloster

I 1398 købte dronning Margrethe d. 1. Gavnø. Hun lod borgen nedrive og opførte et dominikanerkloster for "jomfruer af stand".

Margrethe d. 1. (malerisamlingen nr. 200)

I forbindelse med klosteret opførtes en kirke, der fungerede som klosterkirke, indtil klosteret blev lukket. Kirken er udført i gotisk stil med høje hvælvinger og spidsbuede vinduer.

Efter reformationen i 1536 ophørte Gavnø gradvis at fungere som kloster, men damerne fik lov at blive på klosteret, til de døde.

Efter klostertiden skiftede Gavnø ejere flere gange, men i 1583 overdrog Frederik d. 2. herregården til hans lensmand Hans Johansen Lindenov. Han foretog store ombygninger, bl.a. blev det store runde tårn bygget i hans tid.

I 1663 købte admiral Niels Trolle godset med tilhørende gårde, huse og skove. Han og hans hustru Helle Rosenkrantz satte også deres præg på stedet, men især på kirken, hvor altertavlen og prædikestolen er udført af Abel Schrøder. Altertavlen bæres af den hovedløse trolde, som er Trollernes våbenmærke.

Der bygges på Gavnø

Gavnøs sidste store byggeperiode fandt sted efter at Otto Thott (en brorsøn af Knud Thott) havde overtaget ejendommen i 1737. Slottets nuværende udseende skyldes ham. Han forhøjede fløjene med øverste etage og inddelte murfladerne i gule fag med flade hvide felter, som i fagsproget kaldes pilastrer. Stilen, der kaldes rokoko, stammer fra Frankrig og var moderne i tiden fra ca. 1720 - 1770.

Malerisamlingen grundlægges

Otto Thott beskrives som en driftig mand, der ikke blot forøgede Gavnøs besiddelser ved køb og giftermål, men også opnåede landets højeste embede efter kongen. Han blev statsminister og gehejmeråd (fyrstens rådgiver) og gjorde sig gældende på mange områder. Hans interesse for kunst og videnskab resulterede i en stor samling af møbler og malerier. Navnlig hans store bibliotek på 200.000 bind var kendt som en af Europas kostbareste samlinger i privat eje. Den mest værdifulde del af samlingen - håndskrifter og bøger trykt før 1530 - overgik ved hans død i 1785 til Det kongelige Bibliotek.

I 1774 stiftedes stamhuset Reedtz -Thott. Gavnø har siden været i denne slægts eje. Nuværende ejer er baron Otto Reedtz-Thott.

Årstal på Gavnø

- 1231 Gavnø tilhører Valdemar 2. Der findes "hus" på Gavnø
- 1292 Kong Erik Menved pantsætter Gavnø.
Skiftende ejere i de næste godt 100 år.
- 1402 Dronning Margrethe den 1. køber Gavnø, nedriver borgen og
opretter kloster for "jomfruer af stand".
- 1536 Frederik den 2. overtager Gavnø.
- 1660 Admiral Niels Trolle og hustru, Helle Rosenkrantz køber Gavnø.
- 1682 Gavnø mageskiftes med Næs i Skåne, som ejes af Knud Thott,
patriot i den skånske krig. (1675 - 1679).
- 1737 Otto Thott (en brodersøn af Knud Thott) bliver ejer af Gavnø.
Der bygges en etage på de tre fløje.
Malerisamlingen grundlægges.
Lindealéen plantes med træer fra Kongens Nytorv.
- 1785 Holger Reedtz overtager Gavnø efter sin onkel.
Tager navnet Reedtz-Thott.
Gavnø i slægten Reetz-Thott siden.
- 1862 Ejer lensbaron Tage Reedtz-Thott.
Udenrigsminister i ministeriet Estrup fra 1892.
- 1923 Ejer Otto Reedtz-Thott. Dør barnløs.
- 1927 Ejer Aksel Reedtz-Thott.
- 1973 Ejer Otto Redtz-Thott.

Malerier på Gavnø slot

En forfatter, som besøgte Gavnø slot i 1845, skriver: "I hele hovedbygningen er næsten alle gange og værelser, ja for det meste endog trapperne behængt med malerier". Det gælder også i dag, selv om malerisamlingen er svundet ind.

I 1920'erne måtte godset sælge ud af sine malerier på grund af store afgifter. Igen i 1976 solgtes malerier på auktion i London for 4½ million kroner for at klare arveafgifter. Alligevel har Gavnø stadig en af Danmarks største malerisamlinger. Det er f. eks. den største private samling af nederlandsk kunst i Danmark.

Samlingen blev grundlagt af statsminister Otto Thott, som overtog Gavnø i 1737. Portrætter af grundlæggeren findes i samlingen nr. 675, 676, 677, og 678. I 1785 bestod malerisamlingen af 2166 værker. Mange af disse var portrætter. En stor del var kopier efter originale værker.

Portræt af Otto Thott

Malerisamlingen består fortrinsvis af ældre udenlandsk kunst og kan opdeles på følgende måde:

Portrætter af det danske og svenske kongehus.

Portrætter af berømte danske adelsmænd og -kvinder

Malerier fra danmarkshistorien og fra bibelhistorien

Dyre- og landskabsbilleder

Billeder, der viser livet i byen og på landet i 1600- og 1700-tallet

Som oplæg til besøg på malerisamlingen findes en diasserie med udvalgte billedeksempler og et opgavehæfte med gennemgang af udvalgte malerier fra samlingen. Dias og opgavehæfte kan lånes på Naturskolen i Svenstrup i forbindelse med besøg på naturskolen.

Model til iagttagelse af billeder.

Det er en god idé at bruge hv-ordene, når man vil studere et maleri. Du kan spørge:

<i>Hvad</i>	handler billedet om?
<i>Hvor</i>	foregår begivenheden?
<i>Hvem</i>	er med på billedet, og hvad laver de?
<i>Hvornår</i>	foregår det; tid på dagen og historisk tid?

Billedets opbygning

En kunstner bruger forskellige virkemidler, når han bygger sit billede op. Her er nogle eksempler på sådanne virkemidler.

1. Forgrund, mellemgrund og baggrund.
2. Hovedmotiv, bimotoiv(er)
3. Farver.
4. Lys og skygge.
5. Komposition: Trekant, cirkel, vægtprincippet eller det gyldne snit. (En tændstikæske er fremstillet med målforhold svarende til det gyldne snit).

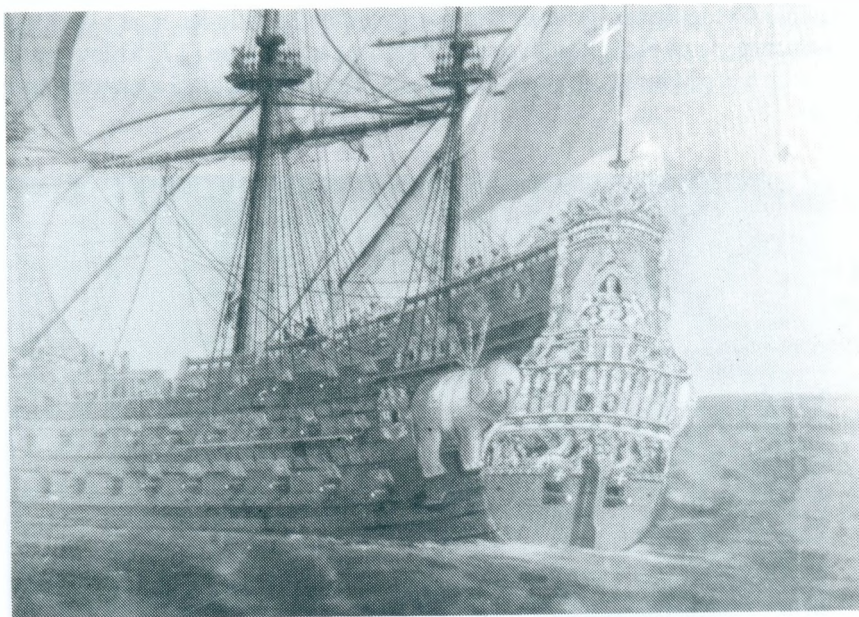
Tolkning

En diskussion om hvad I mener, kunstneren har villet opnå ved at bruge netop de virkemidler, som er brugt i billedet.

En tur gennem samlingen med kommentarer til enkelte billeder

Marinegangen

Malerisamlingens første afsnit kaldes Marinegangen. Gangen her er domineret af to meget store gamle billeder af to orlogsskibe. Skibene stammer fra 1640-erne. Det første skib vi ser, er admiral Niels Trolles admiralsskib. Han ejede Gavnø i 1660-erne. Som man kan se, hænger der to store elefanter på siderne - en på styrbords og en på bagbords side. Det er officerernes toiletter. Hvordan de menige klarede toiletbesøg, ses andet sted ved rælingen.

På samme gang finder vi også kongeskibet med Frederik den 3. om bord. Kongen er på vej til Norge til arvehyldningen. Kongeskibet eskorteres af Niels Trolle i admiralsskibet. Niels Trolle og hustruen Helle Rosenkrantz hænger her på marinegangen på nr. 698 og 557.

Familien Trolles våbenmærke er den hovedløse trolde, som ses både i klosterkirken her på Gavnø, men også i Vejlø kirke. Her i klosterkirken bæres prædikestolen af en hovedløs trolde. Ifølge et gammelt sagn fik familien deres våbenmærke som følge af en hændelse i 1300-tallet. En ridder af slægten Trolle i Sverige ville en julemorgen ride til messe i kirken. Han blev undervejs antastet af en ung, smuk kvinde, som rakte ham et bæger med en trylledrik, der skulle give evig ungdomskraft. Ridderen greb bægeret og kastede det over venstre skulder uden at smage på drikken. Derpå drog han sit sværd, huggede hovedet af pigen og red så videre i kirke. På tilbageturen fra kirken lå hun på jorden med afhugget hoved, men forvandlet til en trolde med klør både på hænder og fødder. Da var ridderen klar over, at det var et godt våbenmærke for slægten Trolle.

Over døren til næste afdeling hænger et kobberstik fra 1702. Det viser Christian Gyldenløves ligfærd. Det interessante ved billedet er, at vi her kan se lindetræerne på Kongens Nytorv. De samme træer, som i 1755 blev flyttet til parken her på Gavnø, hvor de nu kan ses. Træerne må altså være omkring 300 år.

Samson og Dalila

Hovedtrappen

De største og måske også de flotteste billeder hænger på slottets store hovedtrappe.

Her hænger et billede af Samson og Dalila, hvor Dalila lige har klippet håret af Samson og således berøvet ham hans kraft. Hun kalder nu på Filistrene, der skal komme og stikke øjnene ud på ham. Et andet markant billede her på gangen viser Johannes Døberens hoved liggende på et fad. Det er Salome, der har ønsket det af Herodes, og nu danser hun for kongen.

Der findes dog også mere fredelige motiver i denne afdeling. F.eks. det store flotte billede af "Susanne i badet".

Dyrebilleder

I Holland var det meget almindeligt for ca. 400 år siden at male billeder, som forestillede forskellige dyr. Det drejede sig i særlig grad om høns, ænder, gæs, harer og rådyr - altså dyr, som kunne indgå i husholdningen. Mange af billederne forestillede slagtede dyr, som var klar til at blive tilberedt til et måltid. Disse billeder gik i Danmark under navnet "madbilleder".

Svanegås (malerisamlingen nr. 64)

Hvilken kompositionsmodel er brugt i billedet? Hvordan har maleren skabt dybde i billedet?

Herskabskøkkenet (malerisamlingen nr. 159)

Malet af Frants Snijders. Hvordan synes du, billedets titel svarer til billedets indhold. Hvilke følelser vækker billedet hos dig?

Hanekamp (malerisamlingen nr. 160)

Kæmper de? - eller "snakker" de? Læg også mærke til "tilskuerne". Er der dramatik i billedet? Hvordan er der opnået dybde i de 4 billeder? Er der fællestræk med hensyn til farvens brug?

Marked i landsbyen med udsalg af brændevin (malerisamlingen nr. 80)

Kunstneren ukendt. Prøv at nærlæse billedet, og find ud af, hvad billedet fortæller om livet i en landsby i Holland i 1600-tallet. Læg mærke til klæde-
dragten og de sanitære forhold.

Sofie Amalienborgs brand i 1689 (malerisamlingen nr. 752)

Ved et festspil i forbindelse med Christian den 5.'s fødselsdag gik der ild i teaterkulisserne. Tilskuerne styrtede ud mod udgangen, men dørene gik indad, og trykket fra de panikslagne mennesker forhindrede, at dørene kunne åbnes. 180 mennesker indebrændte.

Brug iagttagelsesmodellen.

- men billederne skal ses på samlingen!

De her nævnte billeder er selvsagt kun et meget lille udsnit af den imponerende samling. Måske kan denne hastige gennemgang give nogen lyst til at komme ind og se samlingen. Der venter en både historisk og kunstnerisk oplevelse.

Parken - med alléen fra Kongens Nytorv

Motiv fra parken

Parken omkring slottet på Gavnø blev anlagt i 1750 af Otto Thott som en barokhave med alléer og kunstfærdige anlæg. Den lange lindeallé i den sydlige del af parken blev plantet i 1755. Den har iøvrigt en spændende historie, idet træerne stammer fra Kongens Nytorv i København. Frederik den 4. havde plantet dem der, men da de blev for store til at stå på pladsen, forærede kongen dem til Otto Thott. Træerne blev nu på hestevogn transporteret til Gavnø og plantet i parken, hvor de nu står store og majestætiske i den sydsjællandske muld. På malerisamlingen findes et kobberstik fra 1702, der viser "Christian Gyldenløves ligfærd". Ligtøget bevæger sig fra det Thott'ske Palæ hen over Kongens Nytorv. Her kan man se lindetræerne, før de kom til Gavnø.

Det store haveselskab

I 1912 fejrede daværende besidder af Gavnø lensbaron Tage Reedtz-Thott sit 50 års jubilæum som ejer af Gavnø. Ved den lejlighed rejste egnens beboere en støtte for ham for enden af Lindealeen. I taknemmelighed over denne gestus inviterede han egnens beboere til et middagsselskab, hvor der blev dækket op til 1800 gæster ved lange borde i alleen.

Festen i alléen

De væltede, men genrejste træer

Under efterårsstormen i 1967 væltede ca. 50 træer i parken herunder også en del af de store lindetræer. De blev imidlertid genplantet. Baron Axel Reedtz-Thott mente, at når man i 1755 kunne flytte træerne fra København til Gavnø, måtte man også kunne rejse dem igen i 1967. Og rejste blev de. Man kan kende de genrejste træer på, at de er tyndere i toppen, fordi kronen blev savet af, da de blev genplantet.

Parken er omlagt nogle gange siden 1750. I dag fremstår den som en stor åben park med store plæner, hvor der er plantet 100 forskellige slags træer og buske, mange af dem er sjældne arter, som man normalt ikke ser i haverne.

Et populært udflugtssted

I 1957 åbnede Gavnø en blomsterløgpark, hvor løgavlere kan vise deres sorter. I et af de store drivhuse ved gartneriet er indrettet et eksotisk voliere med sjældne sommerfugle. Parken og slottet med malerisamlingen og klosterkirken besøges hvert år af mange turister i sommersæsonen.

Parken er også åben uden for sæsonen

Gå ind i parken en efterårsdag eller en vinterdag, hvor blomsterfloret er visnet bort, og de nøgne træer og buske står som levende skulpturer, brug fortegnelsen over parkens træer og buske og prøv, om du kan kende nogle af dem uden blade. Gå en tur gennem alléen. Tænk på at disse store "københavnertræer" er omkring 300 år gamle. Find også de rejste træer.

Forestil dig livet på herregården, da disse træer blev plantet. Der har været masser af tjenestefolk til at klare den store husholdning på slottet. På herregårdens marker og skove, i staldene og i laderne har fæstebønder og karle været i arbejde under ridefogedens opsyn.

Relief af excellensen og baronessen på mindestøtten

Slottet er privat beboet, men i 1961 blev parken, klosterkirken og en stor del af slottets indre offentligt tilgængeligt.

I 1960 oprettede nu afdøde baron Axel Reedtz -Thott "Gavnø Fonden", der omfatter parken og slottet med inventar og malerisamling. Fondens formål er at bevare disse kulturelle værdier, som repræsenterer et typisk dansk herregårdsmiljø.

Løg i granit - Ole Christensen

Sejl - Gildert Nielsen

Parkens træer

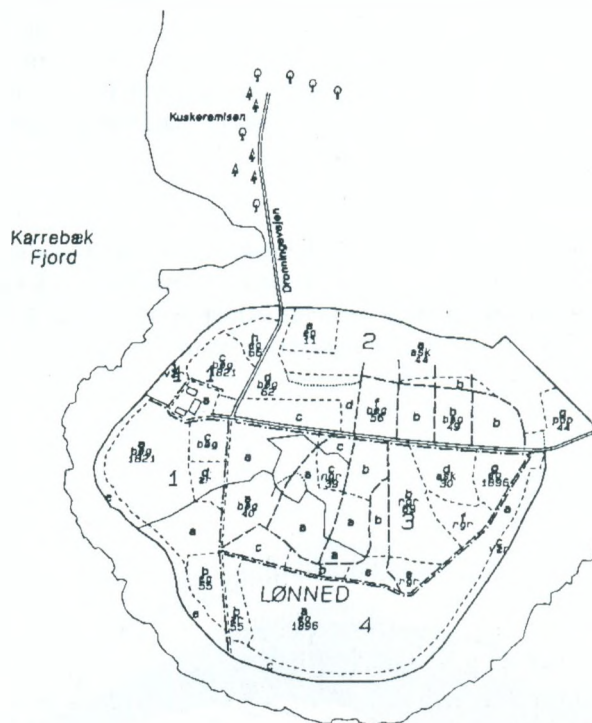
På liste herunder finder du navn og hjemland på de fleste af parkens træer. Det lille skilt med nummer, som findes ved træerne, henviser til denne fortegnelse.

1 Stilkeg Europa	35 Bærmispeel Nordamerika
2 Avnbøg Europa og Lilleasien	36 Guldregn alperne
3 Bøg Europa	37 Robibie Øst USA
4 Hængebøg Europa	38 Araucacia Argentina og Chile
5 Blågran USA	39 Cryptomeria Japan
6 Vortebirk Europa	40 Japansk kirsebær Japan
7 Klippegran USA	41 Hængerøn Europa
8 Østrisk fyr Alperne	42 Vingevalnød Kaukasus og Iran
9 Småbladet elm Europa	43 Paradisæble - hybrid
10 Parklind Europa	44 Spidsløn Europa
11 Japansk kirsebær Japan	45 Vandgran Kina
12 Frynset lind Europa	46 Guldalm Europa
13 Sydbøg Argentina og Chile	47 Hængeask Europa
14 Slangegrøn Europa	48 Ægte kastanie Europa
15 Rødtjørn Europa	49 Ægte kastanie Sydeuropa
16 Blodbøg Europa	50 Småbladet lind Europa
17 Flodceder Californien	51 Sukkerløn Nordamerika
18 Valnød Europa/Asien	52 Småbladet ask Sydeuropa
19 Fliget birk	53 Ask Europa
20 Ildløn Østasien	54 gul fyr Nordamerika
21 Kejsertræ Østasien	55 Tempeltræ Østasien
22 Bredbladet røn Europa	56 Kristtorn Europa
23 Sort valnød	57 Afkom af Søjleeg Europa
24 Sejlerøn Europa	58 Tulipantræ Nordamerika
25 Platan Europa	59 Prunus Nordamerika
26 Ahjorn Europa	60 Rød hestekastanie
27 Røn Europa	61 Storbladet elm
28 Magnolia	62 Omorikagrøn Jugoslavien
29 Trompettræ Øst USA	63 Kirsebær kornel Sydeuropa
30 Hanesporetjørn - hybrid	64 Skovfyr Europa
31 Stilkeg (gul form) Europa	65 Japansk magnolie Japan
32 Stilkeg (rød form)	66 Stjernemagnolie Japan
33 Duetræ Kina	67 Spidsløn Europa
34 Pagodetræ Østasien	68 Kejserbusk Kina

69	Troldnød Kina	86	Enebær - hybrid Nordamerika
70	Virburnum Japan	87	Penselfyr Japan
71	Hjertetræ Japan	88	Japansk thuja Japan
72	Enkeltbladet ask Europa	89	Blyantsene Nordamerika
73	Hybridlærk	90	Søjlecypres
74	Troldhassel Europa	91	Rødeg Nordamerika
75	Hængepil	92	Vintereg Europa
76	Hængeelm Europa	93	Hvidtjørn Europa
77	Japansk hængelærk Japan	94	Skyrækker Kina
78	Japansk kirsebær Japan	95	Kamæleonbusk Østasien
79	Blå atlasceder Marokko	96	Ærtetræ, hængeform Sibirien
80	Gul Thuja Østamerika	97	Cypres
81	Blå blyantsene Nordamerika	98	Japansk kirsebær Japan
82	Søjlerne Nordeuropa	99	Dværgblodblomme Japan
83	Hængecypres Nordamerika	100	Rosenakasie USA
84	Enebær Nordamerika	101	Hængeblodbøg Europa
85	Taks Europa		

Lønned - med Dronningevejen og "Thotts bøge"

Kort over Lønnede

Thotts bøge

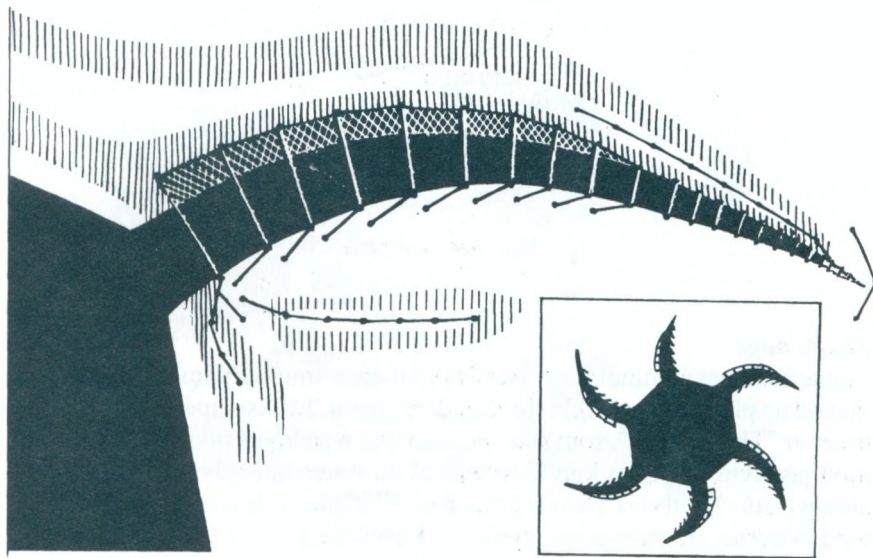
Lønned skov er gammel skov. Her findes mange smukke gamle træer, der har fået tid og plads til at udvikle sig efter deres natur. Et eksempel på disse gamle træer er "Thotts bøge", som står ved skovvejen på højre side, når man går ud mod jagthytten. Der er kun få tilbage af en større bøgeplantning, som blev anlagt i Otto Thotts tid. Det var ham, der i 1755 plantede linde-alléen i parken med træerne fra Kongens Nytorv i København. Langs skovvejen og i skovbrynet findes mange store træer af forskellig art. Det er et flot syn - et besøg værd både sommer og vinter.

Dronningevejen

Følger man vejen frem til skiltet ved jagthytten og drejer til højre, kommer man til Dronningevejen. Denne vej blev anlagt i forbindelse med et kongebesøg på Gavnø. Det lille stykke vej blev lavet, for at de kongelige gæster kunne få lejlighed til at nyde udsigten ud over fjordområdet over mod Karrebæk og Enø. Vi går hen på Dronningevejen og ser, at det lykkedes. Herfra er der udsigt ud over fjorden til Karrebæk, Karrebæksminde og Enø. Har man taget kikkerten med (hvad dronningen jo nok havde), er der også mulighed for fuglekiggeri. Således kan vi nu få glæde af kongebesøget på Gavnø.

Andekøjen

Til den anden side ser vi ud over Madelundsengen. Her lå i slutningen af 1600-tallet et for denne egn enestående anlæg, nemlig en andekøje. Ordet køje stammer fra Holland og betyder fælde - altså en andefælde. En andekøje består af en dam med fra en til otte kanalarmer, som hver er overdækket med net og ender i en ruse.

Skematisk tegning af en andekøje

Man indfangede nogle ænder og stækkede dem. Det vil sige, man klippede spidserne af deres svingfjer, så de ikke kunne flyve. De stækkede ænder, som efterhånden blev tamme, lokkede nu de vilde ænder ned i dammen. For at lokke de vilde ænder ud i ruserne, blev der lagt korn ud. Der findes dog også eksempler på, at man har dresseret hunde til at jage fuglene ud i ruserne. Til anlægget var knyttet en fangstmand, den såkaldte køjemand. Der har været en vis afskærmning af området, således at køjemanden kunne færdes uset af de tilflyvende fugle. Fuglekøjerne var placeret på fuglenes trækruter. Gavnø har derfor været et godt sted for placering af en køje. Disse andekøjer har været brugt i vid udstrækning i Holland og i England. Herhjemme fandtes de kun på vadehavsøerne og altså på Gavnø. Den eneste bevarede andekøje i Danmark findes ved Sønderho på Fanø, men den bruges ikke længere efter det oprindelige formål, idet andekøjefangst blev forbudt med jagtloven af 1931. Til gengæld bruges disse anlæg nu af vildtbiologerne både i Danmark, England og Holland til indfangning i forbindelse med ringmærkning.

Hvordan går det til, at der findes en andekøje her på Gavnø, når man ellers ikke kender den slags anlæg andre steder end ved vadehavskysten? Forklaringen er, at Gavnø i den periode var ejet af den meget initiativrige Knud Thott. Han overtog Gavnø i 1682 og gik straks i gang med at rette op på følgerne af Svenskekrigens ødelæggelser. Knud Thott havde været i Holland for at lære landbrugsdrift. Det er her han har fået ideen til andekøjen i Lønnede. Det var også i Holland, han blev inspireret til det inddæmningsprojekt, han gik i gang med 1690, hvorved Nylandsmosen dannes som omtalt andet sted.

Lystanlægget

Der er to muligheder, når man skal til Lønned. Man kan følge den lige vej bag om avlsgården, eller man kan følge stien langs vandet. Den sidste går gennem "Lystskoven", som strækker sig over et område på 43 tønder land med særprægede træer og buske. Denne charmerende sti kaldes også "Langelinie".

Nyt land

På kortet over Sydsjælland, side 72, finder vi et område, der kaldes Nye Land. Dette område, som i dag kaldes Nylandsmosen, er et eksempel på, hvorledes landskabet ændres, når mennesker griber ind og regulerer og sætter en ny udvikling igang.

Nylandsmosen var oprindeligt en del af Dybsø Fjord, der som en vig strakte sig op mod Vejlø by. I præstegårdens have har man fundet rester af en anløbsbro, der viser, at man har kunnet sejle op til Vejlø. Vi ved også, at Vejlø kirke, der blev bygget for 800 år siden, blev indviet til Sct. Andreas - de søfarendes skytshelgen. Det var almindeligt, at man placerede kirkerne ved kysten. Det havde også den praktiske betydning, at kirken kunde bruges som pejlemærke for søens folk.

Danmarks første større landindvindingsprojekt.

I 1690 sad Knud Thott som ejer på Gavnø. Han havde været i Holland for at lære landbrug. Udover at blive en dygtig landmand, lærte han også digebygning af hollænderne. Det var ukendt i Danmark på dette tidspunkt. Da han kom hjem, fik han kongens tilladelse til at bygge dige ved Dybsø Fjord. Vi får hermed det første større landindvindingsprojekt i Danmark.

Nylandsmosen er nu blevet agerland med huse og gårde spredt ud over området. De store flade marker er rammet ind af lige rækker af levende hegn, der tjener dels som læhegn i det flade område, dels som levested for rådyr og fasaner.

Vest for Nylandsmosen ligger Fladstrand, som et eksempel på et naturområde, som ikke har ændret sig siden oldtiden, hvor stenalderbonden tog jorden her i besiddelse.

I forbindelse med digebyggeriet blev der rejst et par vindmøller til at pumpe vand fra det inddæmmede område ud i fjorden. Den ene af disse møller ses stadig ude på diget; den har imidlertid tabt vingerne og bruges ikke mere som mølle. På kortet side 72 ses, hvor den anden mølle stod. Vandet pumpes nu ud i fjorden ved hjælp af en pumpestation.

Vindkraft - en mulighed

I slutningen af fyrerne begyndte man at tænke på at anvende vindkraft til fremstilling af elektricitet. Baggrunden var, at der havde været store proble-

mer med at skaffe olie og fast brændsel under 2. verdenskrig. Det blev derfor interessant at undersøge, om vindkraften - Danmarks eneste naturlige energikilde af større betydning - kunne fungere som supplement til det dyre brændsel.

De første forsøg med anvendelse af vindkraft til fremstilling af elektricitet blev foretaget i 1950 i Vester Egesborg. På en 12 m. høj stålmaster monterede SEAS en 10 kW-vindmølle med en 15 HK-motor som generator. Der skulle dog gå adskillige år, før der kom strøm på nettet.

Møllebyggeriet startede i Danmark allerede i 1600-tallet. Ideen kom fra Holland, hvor de også har meget blæsevejr. Efterhånden spredte de hollandske møller sig ud over landet således, at der ved slutningen af forrige århundrede fandtes 3000 vand- og vindmøller i Danmark. Af disse 3000 møller står nu 650 tilbage og udgør en vigtig del af vores kulturarv. De bliver mange steder passet og plejet af lokale møllelaug.

De tre møller ved fjorden

I 1995 blev der igen rejst møller ved fjorden. På kanten af Nylandsmosen, tæt ved diget, hvor resterne af den gamle vindmølle står, har vindmøllelauget "Vejlø Vindkraft" rejst tre store 500 kW-møller. Som de står der og rager 37 m. op i luften, har de givet landskabet en ny profil.

Nogle vil synes, at møllerne ødelægger det smukke landskab, og at de skulle stå et andet sted; andre mener nok, at det kan være et flot syn at se blæsevejret blive omsat til energi. Som forfatteren Knud Sørensen siger: "En smuk blæst er en blæst, der udnyttes".

Der står 3650 vindmøller spredt ud over det frodige danske landskab eller koncentrerede i mølleparker, og flere kommer til. De 3650 nye møller og de 650, der er tilbage af de gamle, repræsenterer to forskellige perioder i Danmarks historie, men ét har de fælles - de går som vinden blæser.

Vindmøllerne i Nylandsmosen

Skoven - på fremmarch

Efterhånden som isen smeltede bort fra Danmark for 15.000 - 20.000 år siden, blev vores landområde dækket af tundraen, som bestod af lave hårdføre træer og buske, der kunne klare det barske klima ved isranden. I de følgende varme perioder trængte urskoven frem, først med birken, så med fyrren som det dominerende træ. Hasselen bredte sig i fyrreskoven, og omkring 6.000 f.Kr. fik vi egeblandingsskoven med lind, eg, elm og ask. Først omkring år 0 kommer bøgen ind som dominerende træ mange steder i landet. Rødgranen er ikke naturlig i Danmark. Den blev indført for omkring 200 år siden og udgør nu sammen med bøgen en væsentlig del af skovenes beplantninger.

Fra naturskov til kulturskov

Gennem årtusinder har der været skov nok i Danmark. Man gjorde en god gerning, når man ryddede skoven for at skaffe jord til landbrug. Ingen havde tænkt på, at det enorme træforråd kunne slippe op. I "Jyske Lov" fra 1241 kan man læse, at man frit kan hugge tømmer og brænde i "Almindingseskoven". Det vil sige, den skov som ingen ejer. Hvis man derimod ville rydde skov for at dyrke jorden, skulle man betale afgift af jorden til kongen. Det var første gang, der blev udstedt lovmæssig forordning vedrørende brug af skoven. Uanset denne og senere tiders forordninger, der sigtede på at begrænse skovrydningen, var landet efterhånden næsten blevet skovløst. For 200 år siden var Danmark således stort set uden skov. Hvor skoven oprindeligt havde dækket 80 - 85 % af landet var nu kun 2 - 4 % af landet dækket af skov.

Skovforordningerne

Med Skovforordningen fra 1789, der gjaldt for kongens/statens skove og Fredskovsforordningen fra 1805, som gjaldt de private skove, sikredes de sidste rester af skovene. Udviklingen blev vendt. Det blev nu forbudt at have kreaturer og svin gående løse i skovene. En anden vigtig bestemmelse var, at for hvert træ, der blev fældet, skulle der plantes et nyt. Der kom nu en periode med skovrejsning, mest i Jylland på den jord, der ikke egnede sig så godt som landbrugsjord, men også i resten af landet blev der plantet skov.

Efter 1864, hvor Danmark måtte afgive landområder til vor nabo mod syd opstod en holdning, der gik ud på, at man måtte udnytte de landområder, vi havde tilbage, så godt som muligt. Man stiftede "Det danske Hedeselskab", som stod bag de mange skovrejsningsprojekter og landvindingsprojekter,

der kom til at præge landskabet på godt og ondt. Hedeselskabets stifter E.M. Dalgas havde et motto, der passede til tidsånden efter nederlaget i 1864:

*"Hvad udad tabes skal indad vindes" og
"Hvor ploven ej kan gå, og leen ej kan slå, der bør et træ at stå"*

Med Skovloven af 1989 begynder en ny skovrejsningsperiode. Folketinget har bestemt, at skovarealet i Danmark skal fordobles i løbet af en trægeneration, d.v.s. 80 - 100 år. Denne lov vil komme til at præge landskabet i løbet af de kommende årtier. Vi får mange nye skove ud over landet, og det bliver hovedsagelig løvskov, vi kommer til at se. I de nye skovarealer er 60 % bevokset med løvtræer mod 36 % i de skove, der blev plantet før 1989.

Skovplantning er god investering i fremtiden på mange måder:

Der er et rigere dyre- og planteliv i skoven end på de dyrkede marker. Det er godt for friluftslivet. Skovturen er den almindelige danskers mest yndede fritidsforøjelse.

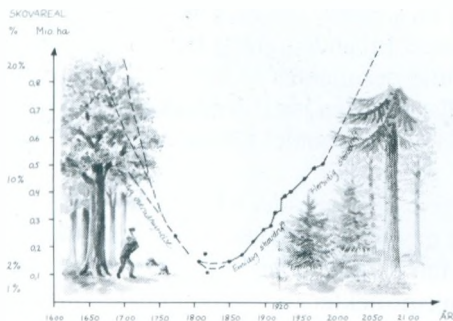
Det er godt for grundvandet. Der sprøjtes og gødes stort set ikke i den traditionelle skovdrift. Derfor er grundvandet rent under skovene.

Det er godt for luften. Træerne binder meget af forureningen i luften, og skov i vækst bruger kuldioxid. Skoven er således med til at formindske drivhuseffekten.

Det er godt for dansk industri. I dag producerer de danske skove kun 30 % af danskernes forbrug af træ.

Skovene i Danmark er kulturskove. Det vil sige skove, hvor der sker plantning og regulering. Havde der ikke været mennesker til at plante og regulere i skovene, havde landet været dækket af urskov i dag, formentlig en blandet løvskov med lind som det dominerende træ.

Gavnø gods bestod i 1945, da Axel Reedtz Thott overtog Gavnø gods,

af ca. 1927 ha. Heraf er 1170 ha. landbrugsjord og resten, 757 ha., er skov. I Vejlø sogn findes gamle skovarealer som Vejlø skov og Jarsskov samt Lønned på Gavnø. Af nyere beplantninger findes Rettestrup/Marbjerg plantage, som stammer fra perioden fra 1860 - 1890 og Nylandsmosen og Madelunden på Gavnø, som blev plantet i 1940.

Vejlø skov - naturens og kulturens vingesus

Vi kører gennem Vejlø by forbi kirken og drejer ind i skoven, hvor skiltet viser til stranden og parkeringspladsen. Vejlø skov er gammel kulturskov smukt beliggende med en 6 m. høj lerskrænt ud mod fjorden. Skoven rummer mange spor fra fortiden. Ud af de 23 fund, der er registreret og beskrevet i Vejlø sogn af Nationalmuseet, ligger de 9 her i skoven. Så man kan sige, at vi bevæger os på historisk grund. Udover de spor vi kan se, og som vi kan læse om i Nationalmuseets beskrivelse, er der knyttet en del sagn til skoven her. Det er beretninger, som er fortalt fra slægt til slægt og senere nedskrevet. Vi vil se nærmere på de steder, som sagnene fortæller om. Måske er der en virkelighed bag - måske kan vi få syn for sagn.

Svin på olden

Det var almindeligt, at man havde grise og kreaturer gående frit omkring i skoven. Således var det også i Vejlø skov, indtil det blev forbudt i 1805. Svinene levede af bog og agern, som de rodede op af skovbunden med trynen, og kreaturerne åd blade og kviste af de unge træer.

Når man skulle vurdere, hvor meget en skov var værd, gjorde man det ud fra, hvor mange svin, der kunne leve i skoven. Vi kan således se, at Vejlø skov blev vurderet til 440 svins olden i 1646, da Gavnø skiftede ejer. Det betyder, at 440 svin kunne leve af de bog og agern og andre frugter, der faldt ned fra træerne. Det gik imidlertid hårdt ud over skoven. Der er et gammelt ordsprog fra den tid, der siger: "Tjørnen er skovens vugge". Det betyder, at der, hvor tjørnen holder svin og kreaturer væk med sine torne, der kan træerne få lov at vokse op i fred. Godsejeren og komediedigteren Ludvig Holberg kendte også problemet fra sit gods på Midsjælland. Han skriver et sted: "Thi en ko kan udi en halv time fortære det, som kan blive nogle tusinde læs træ".

Under Svenskekrigen fra 1658 til 1660, var kampene hårde ved de sydsjællandske skove. I Vejlø skov skete der også stor skade i den periode. Det kan vi se af, at den efter krigen kun blev vurderet til 127 svins olden.

Som vi kan se af skovkortet på næste side, er skoven delt op i nummererede afdelinger. Parkeringspladsen ligger i nr. 18. Hvis vi går lidt mod nord hen til bunden af den langstrakte sø, finder vi en fordybning i terrænet. Det er resterne af en teglovn. Det er nu mere end 100 år siden, der er brændt mursten her, men går vi lidt ned i graven og roder i skovbunden, finder man hurtigt småstykker fra mursten. Der blev brændt mursten her i perioden fra 1820 - 1860. Stenene var gule og findes endnu i ældre huse i omegnen. Skrænten ved parkeringspladsen viser os, at vi befinder os på en lerknold.

Udsigt til Gavnø Slot

Før vi går videre, må vi kikke ud over den lille sø. Der har vi nemlig en flot udsigt til Gavnø slot.

Skovens folk har altid sørget for, at der er frit udsyn her, således at skovens gæster kan nyde udsigten ud over fjorden til slottet.

Savgrave

Her i Vejlø skov findes der nogle steder rester af de savgrave, som man brugte, når de lange stammer skulle saves ud til kævler. Savgraven består af et hul, der er ca. 5 m. langt, 1,5 m. bredt. Dybden måtte tilpasses efter den mand, som stod nede i graven. Træstammen blev lagt ind over graven på nogle træbukke. Den ene mand stod over graven, og førte saven og den anden stod nede i graven og trak i den anden ende af saven. Stammen blev flyttet hen over graven efterhånden, som saven åd sig igennem veddet. Savgravene lå som regel tæt ved skovvejen, således at det var bekvemt at komme til at læsse plankerne på vognene.

I Vejlø skov lå der en savgrav dér, hvor Savgravsvej krydses af vejen til parkeringspladsen. Den indgår nu som en del af den grøft, der løber langs Savgravsvej.

Følger man grusvejen mod nord, kommer man ud til den yderste pynt af Vejlø skov i afdeling 15 b. Her har vi Barsø. I dette område er i 1963 gjort et interessant fund af nogle stenlægninger. Stenene blev fundet af nu afdøde Svend Dyhr Rasmussen, som var ude og lede efter spor fra Carls borg. Han fandt ikke spor af borgen, men han fandt nogle stenlægninger, som er arrangeret på en måde, som isen ikke kan være skyld i. Den ene gruppe består af 4 sten, som ligger på række i øst-vestlig retning.

Ca. 60 skridt syd herfor ligger 6 sten i en halvkreds. De er lagt med samme afstand og således, at buen er åben mod vest. Stenene er vanskelige at få øje på, da kun en lille del af stenene stikker over jordoverfladen.

Stenenes placering i terrænet og den måde de er lagt på som en halvcirkel, tyder på, at der er tale om en kultplads. Det vil sige et helligt sted, hvor stammens folk kunne afholde de religiøse fester, som var knyttet til de forskellige årstider og foretage de ceremonier, der skulle påvirke jagtdyrene til at lade sig fange og kornet til at vokse og især sikre, at solen ville gå over himlen, som den skal. Det var livsvigtigt, at man udførte kulten således, som man havde gjort det gennem generationer, slægtled efter slægtled. Man må forestille sig, at disse sten har dannet ramme om sådan et helligsted, hvor folkene fra bopladserne har udført deres kult.

Selv om Svend Dyhr Rasmussen ikke fandt spor af Carls borg, var hans tur i Vejlø skov jo ingenlunde resultatløs. Jeg mener, han gjorde et interessant fund, som nok fortjener opmærksomhed.

Ørnene tilbage

Vi kan ikke vide med sikkerhed, hvordan stenalderens jægere og bønder udøvede deres kult, men den har været præget af, at menneskene har været afhængige af den natur, der omgav dem. Og den ved vi noget om. Vi ved noget om det plante- og dyreliv, der fandtes på den tid. Således ved vi, at Danmark tidligere har været ørneland. Der er ikke tvivl om, at ørnen fandtes som ynglefugl i dette område. Stenaldermanden har set de majestætiske fugle svæve over området på jagt efter føde.

Desværre har ørnen været udryddet som ynglefugl i Danmark siden begyndelsen af dette århundrede. Men måske er der mulighed for, at vi får den tilbage i begyndelsen af næste århundrede. Dansk Ornitologisk Forening har etableret 25 fodringspladser omkring i landet med det formål at holde på de ørne, som gæster os om vinteren. En af disse foderpladser ligger på ormeengen ved Vejlø skov. Her er der mulighed for at få et glimt af de flotte fugle i vinterhalvåret, hvis man er heldig.

Vejlø kirke - med "Slattenpatten"

Vejøl Kirke

Vil man lære noget om byggeri og livsvilkår for de mennesker, der boede på landet i gamle dage, så er det en god ide at besøge landsbykirken. Her finder vi som regel det ældste bevarede byggeri i sognet.

Vejøl kirke ligger, som det sømmer sig en landsbykirke fra middelalderen, på det højeste punkt i landsbyen med en klynge af huse og enkelte gårde omkring sig. Som en hønemor der vogter sine kyllinger.

Kirken har været det samlende midtpunkt for landsbyens beboere gennem tiderne. Her er man kommet for at søge trøst i en tilværelse, der ofte har været hård og umenneskelig. Kirken dannede rammen om de store begivenheder i vore forfædres liv. Her blev man døbt, konfirmeret, gift og til sidst begravet.

Før vi går gennem lågen ind på kirkegården, lægger vi mærke til, at kirkebygningen er orienteret, som den skal være. Koret med alteret mod øst, hvor solen står op, og tårnet med kirkeklokkerne mod vest, hvor solen går ned.

Kirkebyggeri i gamle dage

De første kirker, der blev bygget i Danmark, blev bygget i perioden 850 - 1050. Disse kirker blev bygget af træ. Der var masser af skov i Danmark dengang, så det var let at skaffe træ.

I løbet af perioden fra år 1050 - 1250 begyndte man at bygge kirkerne af sten. Der blev bygget 2000 kirker i Danmark i løbet af denne periode.

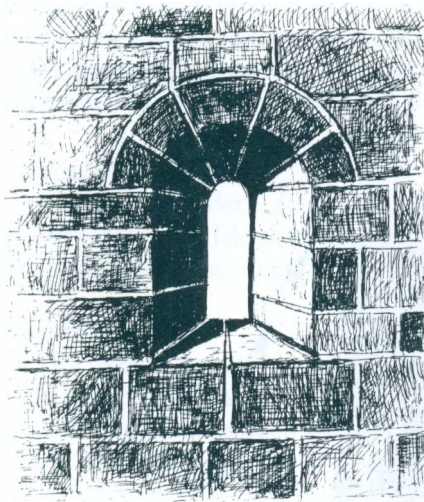
De første blev bygget af kampesten, som man samlede op på markerne. Det er vanskeligt at forestille sig, hvilket arbejde det har været at slæbe disse store sten sammen og hugge dem til. Vi skal huske, at der ikke fandtes maskiner på denne tid. I løbet af 1100-tallet lærte man at brænde ler, så det kunne bruges som byggemateriale. Man kunne nu fremstille mursten. Disse mursten var større end dem, vi kender i dag. Det var munkene, der kom sydfra, der lærte os den metode. Derfor kalder vi disse mursten "munkesten". Nu blev det pludselig lettere at bygge, man slap for at slæbe de store sten sammen og hugge dem til, og kirkebyggeriet tog rigtig fart.

Den romanske stil

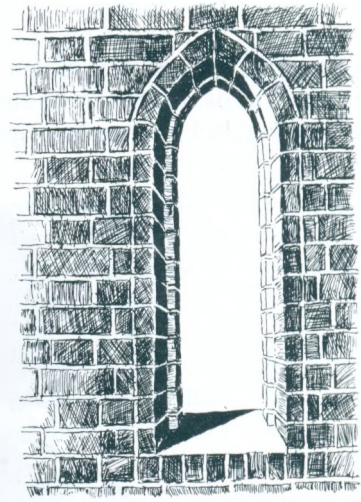
De kirker, der blev bygget i den periode, blev bygget i en stil, vi kalder den romanske stil. Det var romerne, der først anvendte denne stil - deraf navnet. Den romanske stil kendes på, at døre og vinduer er små og har en rund bue. Man kalder derfor også denne måde at bygge på "rundbuestilen".

Den gotiske stil

I de følgende 250 år fra 1250 - 1500 ændres byggestilen. Nu begynder man at gøre kirkerne højere. Vinduerne bliver større og får spids bue. Denne byggestil kaldes den gotiske stil eller "spidsbuestilen". Den ældste del af Vejlø kirke, som bestod af kor og skib, blev bygget i 1200-tallet i den romanske stil. I tiden omkring 1500 blev kirken udvidet med sakristi og tårn. Samtidig blev vinduerne gjort større og fik spids bue. Det flade træloft blev udskiftet med de høje hvælvinger, der nu pryder kirken. Denne tilbygning til kirken blev udført i gotisk stil. Går man en tur omkring kirken, kan man se, at murværket bærer præg af de ændringer, der er sket i årenes løb. Ser man nøjere på munkestenene, opdager man, at murstenene ikke er lige store. Der er en forskel på 1 - 2 cm på stenene på østgavlen og på vestgavlen.

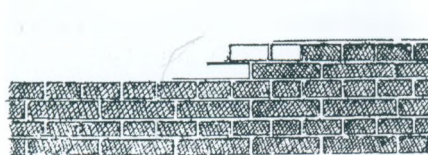
Romansk byggestil

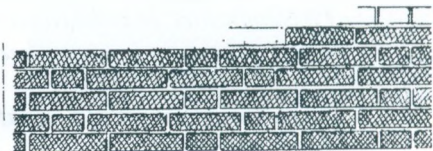
Gotisk byggestil

Munkeskifte og moderne murskifte

Når man murer f. eks. en gavl op lægges stenene skiftevis på langs og på tværs i et bestemt mønster. Det kaldes et "skifte". De kirker, der blev bygget af munkesten er bygget med et særligt skifte, som vi kalder "munkeskifte". De sten, der ligger på langs, kaldes løbere, de der ligger på tværs kaldes bindere.

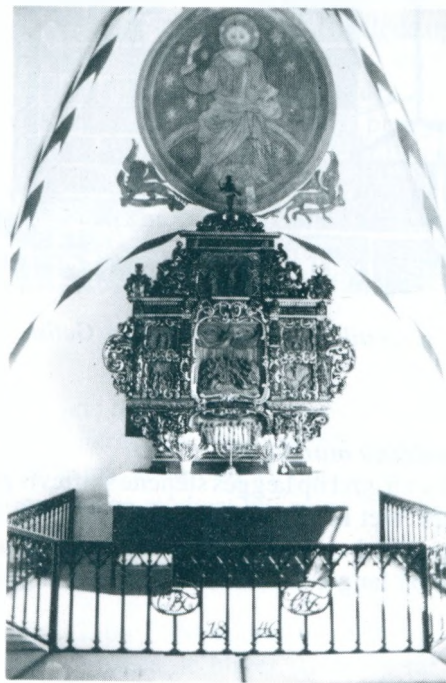

Moderne murskifte

Munkeskifte

Inde i kirken fanges opmærksomheden af den rige udsmykning, der findes i kirkerummet. Alt inventaret, d.v.s stolestader, prædikestol og altertavle, er smykket med udskæringer af den berømte billedskærer fra Næstved, Abel Schrøder. Lad os se nærmere på altertavlen. Felterne på altertavlen beskriver Jesu liv fra fødsel til hans død og opstandelse.

Altertavlen i Vejle Kirke

De forskellige felter på altertavlen viser:

Jesu fødsel.

Jesus døbes af Johannes Døberen.

Påskemåltidet. Jesus spiser det sidste måltid sammen med disciplene.

Fodvaskningen. Jesus vasker apostlenes fødder.

Jesus i Getsemene Have.

Jesus bærer korset til Golgata.

Jesus på korset.

Jesu som den opstandne Frelser.

Stodderbænkene

De to bageste bænke i kirken var beregnet til de fattigste i sognet, "stodderne". De måtte sidde der, så menigheden var fri for at se dem under gudstjenesten.

Almindelige stolestader

De øvrige stolestader er forsynet med udskæringer på gavlene. Over årstallet står der i feltet med de sammenskårne bogstaver: N T H R , initialer for Niels Trolle og Helle Rosenkrantz, som på dette tidspunkt var besiddere af kirken.

Herskabsstolene

De fire øverste bænke i kirken kaldes herskabsstolene, og de var forbeholdt kirkens ejere. På gavlene ser man familiernes våbenskjolde og navnetræk. Initialerne på mandssiden (mod syd) står for: Salig Hr. Niels Trolles, Fædrene og Salig Hr. Niels Trolles, Mødrene.

På kvindesiden står: Fru Helle Rosenkrantz' Fædrene og Mødrene.

Prædikestolen med "Slattenpatten"

Prædikestolen bæres af en troldeskikkelse. En slags kvindelig trold, halvt menneske, halvt dyr. De lange bryster har givet den navnet "Slattenpatten". Abel Schrøder har her skabt et kunstværk, der er så udtryksfuldt, at man kan blive ved med at finde nye aspekter i den. Figuren tilhører - ligesom altertavlen - den stilretning, som kaldes barokken, og som var fremherskende i 1600-tallets kunst.

Figuren er skabt gennem modsætninger - i formen mellem det hæslige og det harmoniske, mellem trolden og mennesket: hovedet med den altslugende mund, hareskåret og de lange ører, hornene i panden, hængepatterne, halen og troldefødderne med kløer.- Og så skønheden i form, de runde glatte lår, skulderen og arme og den smukke mørke farve, som tilsammen giver skikkelsen harmoni. Denne dobbelthed træder også frem ved øjnene, som så at sige står på stilke og skeler.

Det virker både uhyggeligt, men samtidig skælsk og giver indtryk af, at hun hele tiden kikker på beskueren. Abel Schrøder lader hende "koket", "dydigt" skjule sit skød med en kæmpe blomst - en parallel til Evas figenblad.

Schrøder giver med sin troldefigur det dæmoniske "krop", som beskueren kan forholde sig til. Tiden vrimlede med nisser, trolde og hekse og andet "djævelskab", som var virkelige nok, og som havde indflydelse på vækst eller misvækst på marken og i stalden - og i huset for gamle og unge. Det var denne overtro, som kirken ville nedbryde. Ikke fordi de gejstlige ikke selv troede på dette "uvæsen", det viser heksebrændingerne, at de gjorde, men fordi kirken ville have eneret til at fortolke verden.

Der har hun så stået i Vejlø kirke siden 1669 - om hun er uhyggelig eller tiltrækkende, dæmonisk eller rørende, det må være op til beskueren, men at der er tale om et fantastisk kunstværk, det står fast.

Sagnet fortæller om Slattenpatten, at hun engang løb forbi nogle bønderkarle ude ved Vejlø skov. Hun forbød dem, at fortælle til nogen, hvor hun løb hen. Gjorde de det alligevel, ville der ske dem en ulykke. Et øjeblik efter var hun forsvundet ind i skoven. Kort efter kom en rytter ved navn Grønjæger. Han spurgte, om de havde set en troldkvinde, og hvilken vej hun var løbet. Ingen af dem turde svare, men én af dem pegede ind mod skoven. Grønjæger forstod tegnet og red derind. Kort efter lød et frygteligt skrig. Slattenpatten var uskadeliggjort.

Bystævnet i Vejlø

På pladsen lige foran kirkegårdsmuren har vi bystævet. Bystævnet i Vejlø består af 13 sten omkring et lindetræ. De 13 sten svarer til de 13 gårde, som var i Vejlø sogn i tidligere tid. Her på dette sted samledes bønderne og traf beslutning om, hvornår det var tid at starte høsten og andre ting af betydning for livet i samfundet. Det var dog kun bønderne, der havde plads her. Og det var oldermændene, der førte ordet. Efter landbrugsreformerne i 1780-erne var der ikke samme behov for at planlægge markarbejdet som før udskiftningen. Bystævnet mistede dermed sin væsentligste betydning. Det kom nok også til at berøre fællesskabet i landsbyen.

Der er udarbejdet undervisningsmateriale, som kan anvendes i forbindelse med besøg i kirken.

Materialet kan lånes i Naturskolen.

I snitmesterens spor

Skulle nogen have fået lyst til at se flere billedskærerarbejder af Abel Schrøder, så er der mange muligheder i Sydsjælland, men også udenfor Sydsjælland. Som det fremgår af listen herunder, har Abel Schrøder også udført billedskærerarbejde til Holmens kirke i København. Ja, helt oppe i Norge i byerne Nes, Borre og Tjørme kan man finde altertavler og prædike-stole skåret af den berømte næstvedkunstner.

Abel Schrøder blev født i Næstved 1602, samme år som hans far døde, og fik samme navn som sin far. Faderen var også billedskærer og havde værksted i Ringstedgade nr. 6 ved siden af Helligåndshuset, hvor Næstved Museum holder til. Der findes billedskærerarbejder både fra faderen og sønnen. Man benævner dem derfor "Den ældre" og "Den yngre". Det er den yngre Abel Schrøder, der er den mest anerkendte, og det er hans kunstværker, der er nævnt på listen herunder.

Samtidig med at Abel Schrøder den yngre arbejdede som billedskærer, var han også organist i Sct. Mortens kirke i Næstved i 42 år

*Eksempel på bruskbarok
fra altertavlen i Vejlø Kirke*

Bruskbarok

Abel Schrøders værker hører til en stilart, som man har kaldt bruskbarok. Betegnelsen henviser til de buer og sving, man finder overalt i udsmykningen, og som kan ligne buerne i det menneskelige øre. Abel Schrøder havde stor forkærlighed for masker. Man finder dem overalt i snitværket, hvor der er plads - i overgange mellem to etager og som randdekoration. Der er i det hele taget et mylder af ansigter og mennesker, der alle udtrykker en følelse eller et karaktertræk. De er der alle - de typer, som vi kender fra vores hverdag, og de er alle i sving (lige undtaget et par vagtposter, der får sig en lur). Når man betragter Schrøders altertavler, kan man ikke undgå at blive revet med af hans fortælleglæde, der sker noget overalt i hans snitværk.

Om bruskbarokken og Abel Schrøder skriver E. Berg i en artikel om Abel Schrøder: "Bruskbarokken, som kom til fuld udfoldelse i Abel Schrøders levetid, var just som skabt for ham. For ikke blot gav dens form ham rig lejlighed til at vise, hvilke tekniske vanskeligheder, han kunne overvinde, men der var tillige noget i dens formsprog, der havde bud til det drømmende og eventyrglade i dansk sind."

Abel Schrøder døde i 1676 ikke som nogen rig mand, næppe heller berømt. Der er imidlertid nedsat en Abel Schrøder komite, der har til formål at udbrede kendskabet til Abel Schrøders liv og hans omfattende produktion. Komiteen har udgivet en lille bog "På rejse med Abel Schrøder" i 1995 med omtale af alle Albert Schrøders værker, skrevet af Eva De La Fuente Pedersen. Reklamebureauet Holst & Søn har udgivet "Bogen om Abel Schrøder, Næstveds store barokmester" med tekst og illustration af Mogens von Haven. I 1993 blev Abel Schrøders navn sat på siden af Næstveds IC3-tog; således farer hans navn nu land og rige rundt som en fortjent anerkendelse af de kunstværker, som i mere end 300 år har smykket en stor del af de sydsjællandske kirker.

På listen herunder ses, hvor man finder hans værker.

Altertavler

Everdrup, Gunderslev, Vordingborg, Hammer, Glumsø, Vrangstrup, Tyvelse, Vester Egesborg, Præstø, Tybjerg, Holmens Kirke - København, Sct. Mortens - Næstved, Vivestad - Norge, Vejlø, Gavnø, Veterslev samt Nes, Borre og Tjørme - Norge.

Prædikestole

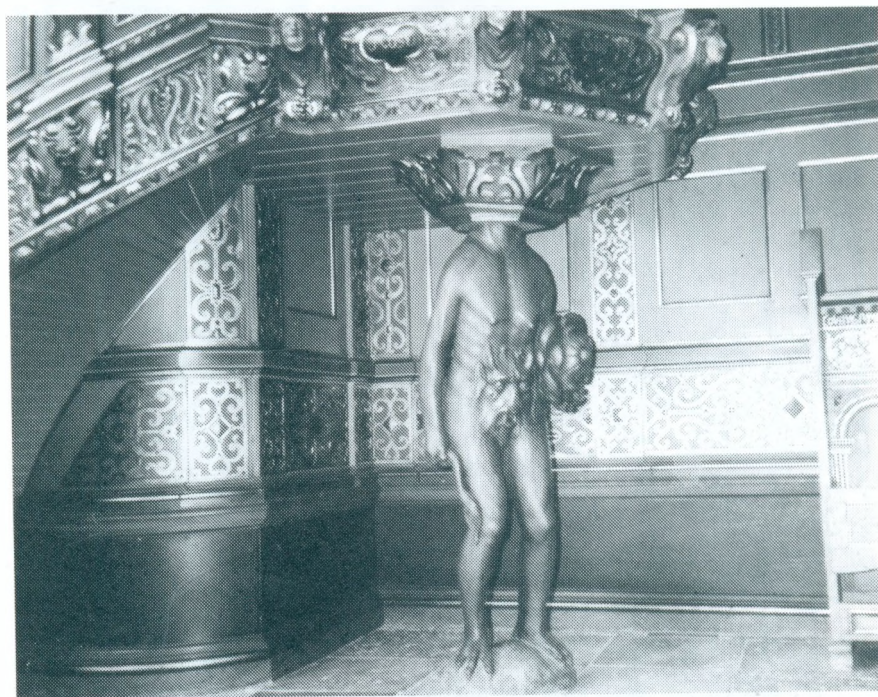
Herlufmagle, Præstø, Næstelsø, Vester Egesborg, Mogenstrup, Gunderslev, Everdrup, Ørslev, Søndersted, Ondløse, Haldagerlille, Glumsø, Vrangstrup, Holmens kirke, Nordrup, Hammer, Vejlø, Gavnø samt Tjørme i Norge.

Epitafier

Findes i nogle af de ovennævnte kirker samt Hårslev, Karrebæk, Furiendal og Sct. Peders kirke i Næstved.

Kirkerne er opført i rækkefølge, således at de tidligste arbejder står først. Det tidligste billedskærerarbejde fra Abel Schrøders hånd fra listen her er prædikestolen i Herlufmagle kirke, som blev skåret i 1627. Det sidste arbejde er altertavlen i Tjørme i Norge, som er fra 1670.

Billederne herunder viser eksempler på Abel Schrøders billedskærerarbejder i området omkring Dybsø Fjord.

Den hovedløse trolde under prædikestolen i kapellet på Gavnø

Motiv fra altertavlen i Vester Egesborg kirke

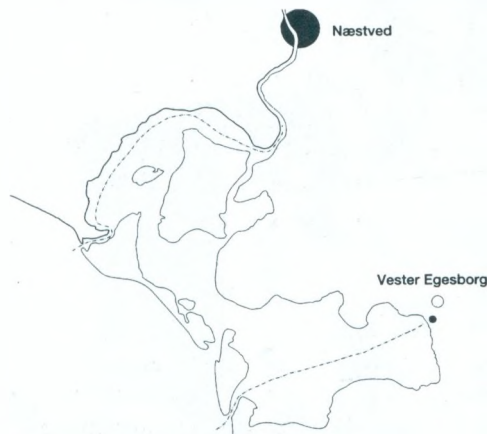

Moses med de to lovtavler under prædikestolen i Hammer kirke

Vester Egesborg - Hr. Egers borg

Vester Egesborg

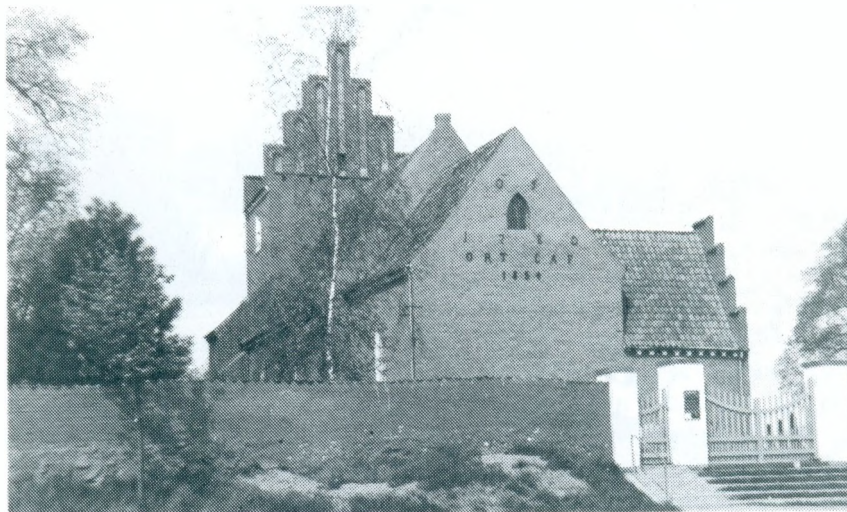
Navnet Vester Egesborg har sandsynligvis forbindelse til hr. Eger, som ifølge sagnet boede på Glarborg, der lå ved Kyllerbækkens udløb i Dybsø Fjord. Landsbyen har således været en enkelt mands ejendom og er videreført i hans slægt indtil slutningen af det 15. århundrede, hvor byen overgik til kronen. I 1746 overgik byen og kirken til baroniet Gavnø. Alle gårde i Vester Egesborg er senere overgået til selveje.

Sejlrute til Vester Egesborg og Næstved i vikingetiden

Vester Egesborg som handelsplads i vikingetiden

Undersøgelser, som Nationalmuseet har foretaget i 1960-erne viser, at der i vikingetiden har været en handelsplads i bunden af Dybsø Fjord ved Vester Egesborg. Man fandt grubehuse, som ellers kun var kendt fra fund i Jylland. Det er en meget primitiv boligtype, der blev bygget på en ca. ½ meter dyb grube som grund. Huset har været ca. 4 m langt og 2-3 m bredt med en stolpe i hver af de korte sider til at bære taget, som formentlig har hvilet på jorden. Og man fandt klingende mønt i form af arabiske sølvmonter. Undersøgelserne viste endvidere tegn på, at der har været en ringvold omkring bopladsen. Lignende anlæg omkring en civil boplads kendes også fra jyske udgravninger. Handelspladsen ved Vester Egesborg har været konkurrent til handelsstaden Næstved. Ser man på sejlmulighederne, forekommer sejlruten til Vester Egesborg betydelig mere enkel end den kringlede rute ind til Næstved. Historien har vist, at Næstved løb af med sejren.

Vester Egesborg kirke

Kirkebyggeri i Vester Egesborg

Vester Egesborg kirke blev bygget i perioden fra 1250 - 1300. Det var en periode, der var præget af uro og trængsler. Valdemar Sejrs død og hans tre sønner kunne ikke enes om at regere riget. Der herskede lovløshed, og det kom til at gå ud over bønderne. Alligevel formår man at rejse en kirke, endda en helt moderne kirke af sten. Noget tyder på, at hr. Eger har haft en finger med i spillet, for i en præsteindberetning fra 1755 fortælles, at man har fundet en sten med indskriften: "Hr. Eger til ære".

Går man en tur omkring kirken vil man se, at der er foretaget forandringer og tilbygninger mange gange. Ændringerne er imidlertid foretaget på en sådan måde, at kirken fremtræder som et smukt og harmonisk bygningsværk placeret højest i landsbyen.

Der bliver stadig bygget ved Vester Egesborg kirke

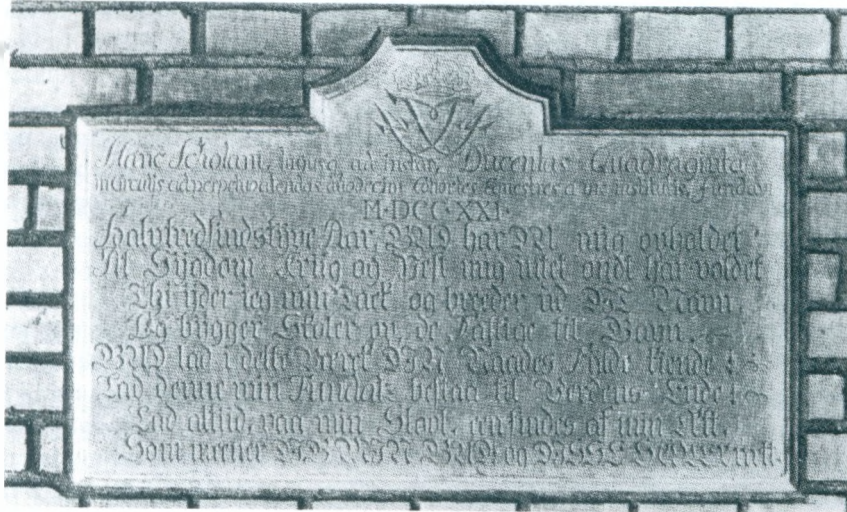
I 1995 blev man færdig med at rejse en 96 m. lang kirkemur eller stendige bygget af store sten hentet i den lokale grusgrav. Man har bygget stendiger i Danmark i hundreder af år. "Kunsten er stadig at få stenene lagt rigtig i balance og at finde den rette vinkel", siger digebyggeren, som har haft hver enkelt sten i hånden. Stenmuren står nu som et bastant værn ud mod den trafikerede landevej - et kulturspor, der fortæller kommende generationer om fornemt håndværk fra 1990-erne.

Kirkemuren ved Vester Egesborg kirke

Inde i kirken finder vi billedskærerarbejde fra 1660-erne af den kendte håndværker og kunstner Abel Schrøder. Se afsnittet "I snitmesterens spor" side 63.

Rytterskoletavlen

De klæ'r hinanden - den gamle tavle og de gule sten

*"Og bygge skoler op -
de fattige til gavn"*

Det var Frederik den 4. (1699 - 1730), der befalede, at der skulle opføres 240 skoler, 20 i hver af de 12 rytterdistrikter i landet. Det stod nemlig elendigt til med kundskaberne blandt bønderne på denne tid. Det var stort set kun adelen og det højere borgerskab, der kunne læse og skrive.

I løbet af 5-årsperioden fra 1722 - 1727 opføres de 240 rytterskoler ud over landet - alle forsynet med en sandstenstavle. Vester Egesborg hørte til Vordingborg rytterdistrikt. Rytterskolen blev bygget ved gadekæret, hvor den nu nedlagte skole stadig ligger. Da der blev bygget centralskole i Svenstrup i 1962, blev tavlen opsat på gavlen af den nye skole. "De klær' hinanden" sagde Ellkier-Petersen, som i 250-året for rytterskolernes start skrev bogen: "Rytterskoletavlerne". Efter at Svenstrup skole blev nedlagt, har man desværre fjernet tavlen og hængt den op bag døren i våbenhuset i Vester Egsborg kirke. Et sådant klenodie kunne nok fortjene en bedre placering.

På stenen lod Frederik d. 4. skrive:

Halvtredsinstyve år GUD har du mig opholdet,
at sygdom, krig og pest mig intet ondt har voldet.
Thi yder jeg min tak og breder ud dit navn
og bygger skoler op de fattige til gavn.
GUD lad i dette værk DIN nådes fylde kende!
Lad denne min fundatz stå til verdens ende!

Lad altid på min stol een findes af min æt
som mener DIG MIN GUD og DISSE SKOLER ret.

Klan-Sand 95.

Nordeuropas største "Dyrehave"

Sydsjælland har i århundreder været de danske kongers vildtrige - "dyrehave" og jagtskov. Valdemar Sejr anlagde vildtbane på Knudshoved og Valdemar Atterdag jagtede vildsvinene i Vintersbølle skov.

Den største vildtbane blev imidlertid anlagt af Christian d. 4. Han besluttede ved sin tronbestigelse i 1588, at han ville anlægge Nordeuropas største jagtområde i den sydlige del af Sjælland. Han fik gravet grøft og bygget vildthejn tværs over Sjælland fra Dybsø Fjord til Præstø Fjord. Vildtbane-grøften bestod af et højt dige med beplantning og en dyb, bred grøft ved digets fod. Rester af diget ses enkelte steder i terrænet. Ved bunden af Dybsø Fjord danner Kyllebækken en naturlig grøft mod vest. På kortet side 72 ses vildthejnet tværs over Sjælland.

På steder, hvor grøften passeres af en landevej, opsatte man led, som blev passet af en ledvogter. Således mener man, at Kyllebækhuset, som ligger ved Kyllebækkens udløb i fjorden oprindeligt har været ledvogterhus. Det var kun kongen og hans selskab, der havde tilladelse til at drive jagt i området, og der blev skredet hårdt ind over for krybskytteri. Blev den uheldige grebet med et dyr, var straffen hængning i det nærmeste træ. Ved mindre forseelser kunne man slippe med at få øjnene stukket ud eller en hånd hugget af. Det var imidlertid svært at komme krybskytteriet til livs på trods af den barbariske afstraffelse. Bønderne i vildtbanedistriktet stod på krybskytternes side. De var trætte af, at vildtet ødelagde afgrøderne på markerne, og om vinteren plyndrede dyrene haver og kålgårde. Det var forbudt bønderne at sætte spidse stager i deres hegn til beskyttelse mod dyrene. Endvidere skulle bønderne fungere som klappere, når kongen havde jagt. Det var også bøndernes pligt at sørge for transporten af jagtredskaber og det nedlagte vildt.

Der går adskillige sagn om, hvordan Kong Valdemar huserede på egnen ved nattetide, som Ingemann beskriver i "På Sjølund's fagre sletter". Han måtte ride gennem luften fulgt af to eller tre hunde på sin fart mellem Burre (Vordingborg) og Gurre (voldsted med rester af en 4-sidet bygning beliggende i Øbjerggårds have. Kaldes Lille Gurre).

*I muld for længe siden, kong Valdemar er lagt,
men sælsomt gennem tiden, går sagnet om hans jagt.
Tit korsar arme bonde sig end på natlig sti,
hvor jægere og hunde ham suse vildt forbi.*

Ingemann.

Det skete en mørk efterårsnat, at en bondekarl, der tjente i Vester Egesborg og havde besøgt sin kæreste, der tjente i Køng, på tilbagevejen passerede Vejlebroen. Der mødte han et uhyre, som de kaldte en Gjødemor. Hun så fæl ud med lange nedhængende bryster, en hængende underlæbe og store ører. Hun kom pustende, og han mødte hende lige midt på broen. Hun fik lige gispet: "Havde jeg tid, skulle jeg sluge dig". Karlen tænkte, at det var jo godt, hun havde så travlt. Lidt efter møder han tre gloende hunde med ildøjne. Straks efter møder han selve kong Vollermand. Kongen var ridende og holdt hesten an og spurgte karlen i en streng tone, om han havde mødt noget underligt på vejen. Han svarede, at henne på broen havde han mødt Gjødemor. Kong Vollermand svarede: "Det er den sidste, der findes af den art i Danmark". Han havde nemlig fået den opgave at udrydde alt troldtøjet her, da han havde ønsket altid at blive på jorden. "Men jeg håber, hun snart skal få sin bekomst". Kort efter hørte han tre skingrende hallo gjalde ude i Kostræde Banker og umiddelbart efter hørte han et skud. Karlen var nysgerrig og gik efter skuddet. Da han kom ud i bakkerne, ser han kong Vollermand i færd med at læsse uhyret på sin hest, men han magtede det ikke og bad karlen hjælpe. Han lod ham først drikke af en flaske tre gange; karlen fik nu tolv mands styrke, og kunne nu let løfte uhyret op på hestens ryg. Da kong Vollermand galoperede i retning af Gurre, kunne karlen nok gætte, hvem rytteren var.

Siden den tid, havde karlen tolv mands styrke. Han kom siden til at tjene på Avnø, og der fik herremanden ham til at sige, hvordan han havde fået sin styrke, imod at han skulle love, at han ville forsørge ham, så længe han levede.

(historien er fortalt til Tang Kristensen af Peder Nielsen, Skuderløse).

Per Jörens brönd

Kører man fra Vester Egesborg mod Stejle banke passerer man en sten i vejkanthen flankeret af to smukke træer. På stenen står: PER JÖRENS BRÖND 1860. Stenen fortæller, at her springer en kilde og her kunne vejfarende til fods eller til vogns få en slurk kølig kildevand. Der var opstillet trug til hestene og bægge til de vejfarende. Dette uegennyttige initiativ skyldtes gdr. Peter Jørgensen, Grønhøjgård, på hvis mark kilden stadig springer.

Udover at være en driftig og fremsynet landmand var Peter Jørgensen en dygtig amatørarkæolog. Det viste sig, at hans jord var rig på oldsager. Navnlig fra stenalderen har han gjort værdifulde fund, men også fra jernalder og bronzealder har han fundet grave og genstande. Her passer ordsproget: "Når landmanden pløjer, høster oldtidsforskeren". Peter Jørgensen stod i

løbende brevforbindelse med Museet for nordiske Oldsager, som i høj grad værdsatte hans samvittighedsfulde arbejde med udgravning af oldtidsfund.

Per Jörens brönd benyttes ikke mere, men stenen og træerne står der stadig til minde om Peter Jørgensen, der ved hans 25 års jubilæum som bonde på Grønhøjgård betegnes som "en brav og hæderlig, arbejdsom og intelligent dansk bonde, der, uagtet han kun har nydt tarvelig undervisning i landsby-skolen, besidder en åndskraft, der er kommet ham og hans egen til gode."

Per Jörens brönd

*Graven med den unge piges skelet,
hvor hovedet er afhugget*

Stejle banke

Lige uden for byen mod syd ligger egnens flotteste udsigtspunkt, Stejle banke. Fra toppen af højen har man en enestående udsigt over fjorden. Stedets historie står i skærende kontrast til det fredfyldte landskab, der omkranser højen. Vi står nemlig på et gammelt rettersted. Her er foretaget henrettelser så sent som i midten af 1800-tallet, hvor en ung kvinde blev halshugget og hendes hoved sat på "stejle" - det vil sige en stolpe, som hovedet blev sat ned på til skræk og advarsel for andre.

Den henrettede var en ung pige, som havde dræbt sit barn. Hun tjente på en gård i Vester Egesborg, hvor hun fødte sit barn. Hun dømtes til "at have sit liv forbrudt ved øksen". Det var streng vinter og den stakkels pige blev kørt rundt i byen og ud over isen på gadekæret, så byens folk kunne komme til at håne hende. Turen sluttede på Stejle banke, hvor der var samlet flere tusinde mennesker for at overvære henrettelsen. Da bødlen havde skilt hovedet fra kroppen, sprang rakkerknægten frem og greb hovedet og holdt det op, så alle kunne se det. Derefter satte han det på stejlepælen, hvor det skulle sidde til skræk og advarsel for befolkningen. Hovedet sad på pælen i flere år og spredte uhygge hos de vejfarende, når det lange sorte hår flagrede i vinden. Nu afdøde Jørgen Madsen Grønhøjgård (oldebarn af Per Jören) har fortalt mig, at han som dreng havde talt med en gammel mand, der som dreng havde været på Stejle banke og overværet den uhyggelige begivenhed.

Der var faste takster for, hvad bødlen skulle have for sit arbejde. Halshugning med sværd gav 10 rigsdaler; for halshugning med økse fik han 8 rigsdaler. Offentlig piskning gav kun 5 rigsdaler.

I 1926 blev der foretaget udgravninger i højen. I østsiden af højen fandt man flere grave fra bronzealderen. Det var urnegrave fra den sene del af bronzealderen for mellem 3000 og 2500 år siden. Ved den lejlighed fandt udgraverne det hovedløse skelet af den unge pige. Det viste, at hun har været lille og spinkel. Ved siden af skelettet fandt man fundamentet til bødlenes blok. Man fandt også den gamle stejlepæl af egetræ. En ualmindelig sørgelig og tragisk menneskeskæbne afsluttedes her på højen for ca. 150 år siden.

Til minde om freden og friheden 5. maj 1945

Den 9. april 1940 vågner Danmark op til en ny dag - en dag, der viser sig at blive ganske anderledes end andre dage, for mens danskerne har sovet trygt i deres senge, marcherer "Den tyske Værnemagt's" militære styrker over den dansk/tyske grænse.

Danmark er nu et besat land, og datoen den 9. april 1940 bliver fremover en speciel mærkedag i danmarkshistorien. Ingen vidste denne morgen, at der skulle gå fem lange år, før Danmark atter blev frit. Først om aftenen den 4. maj 1945 lyder frihedsbudskabet over den illegale bølgelængde fra London: "Den tyske Besættelsesmagt har kapituleret betingelsesløst".

I tiden efter den 5. maj rejstes der landet over mindsten for freden. Også i Vester Egesborg blev der rejst en 5. maj sten. Den står ved gadekæret ved den gamle skole og minder om en periode i vort århundrede, hvor Danmark ikke var frit, den periode, der blev kaldt: "De fem forbandede år".

I stenen står mejslet:

DANMARKS FRIHED
FOLKETS LYKKE

TIL MINDE OM FREDEN
OG FRIHEDEN
5. MAJ 1945

REJST AF SOGNETS BEBOERE.

"The Cross of Sacrifice" på Svinø kirkegård

Svinø kirke

Svinø kirke blev bygget i år 1900, så det er en ung landsbykirke, vi står ved, endnu ikke 100 år. Før der blev bygget kirke her, måtte folk fra Svinø tage den lange vej over Kostræde Banker til Køng kirke.

Svinø kirke er ikke nogen stor kirke, det ser vi straks, når vi kommer ind i våbenhuset. Her hænger en marmorplade, hvor man kan se, hvilke præster, der har været her ved kirken i årenes løb. Den øverste på listen, Jacob Lauritz Paul Holdt arbejdede ivrigt for at denne kirke skulle blive rejst. Sammen med et udvalg af sognets mænd lykkedes det at skaffe de godt 20.000 kr., som kirken kom til at koste. Det fortælles imidlertid, at det især var kvinderne på Svinø, der tog initiativet til kirkebyggeriet. De var trætte af at sidde på vognene og vente på mændene uden for Køng kro, når de skulle ind og have en dram på vejen hjem fra kirken i Køng.

Når vi går ind i kirkerummet, skal vi lægge mærke til døbefonten, den har en særlig historie. Stenhuggeren, som fik den sjældne opgave at hugge døbe-

fonten, gik rundt i omegnen og undersøgte de store sten, som lå på markerne, indtil han fandt den sten, som havde den reneste klang. Den blev til døbefont. Alle de ting, vi finder i kirken, og som hører til i en kirke, er gaver, dels fra beboerne i sognet og dels fra Gavnø. Som eksempel kan nævnes, at den ene af de to lysekroner er skænket af Svinøs kvinder. Billedet over alteret og alterkalk og disk (d.v.s. den kande, som bruges til vinen og den æske, som brødet opbevares i ved altergang) er gaver fra Gavnø.

Kirken i Svinø står som et eksempel på, hvad fællesskab og sammenhold kunne udrette i et lille samfund som dette for ca. 100 år siden.

Mindelunden

Svinø kirke er kendt langt ud over sognets grænser, fordi der på kirkegården findes en begravelsesplads for allierede flyvere, der blev nedskudt under 2. verdenskrig. Der findes kun fem af disse begravelsespladser i Danmark. Den tyske kommandant på Flyvestation Avnø bestemte, at alle flyvere, som blev skudt ned over Lolland-Falster og Sydsjælland skulle begraves på kirkegården i Svinø. Der blev begravet ialt 62 englændere og 46 amerikanere. De amerikanske flyvere blev gravet op i 1948 og bragt hjem til Amerika.

Mindelunden ved Svinø Kirke

I de første krigsår var det en tysk præst, der forestod begravelserne. Senere blev det kirkens præst, der stod for begravelserne. I det sidste krigsår, da Tyskland var udsat for voldsomt engelsk bombardement, forbød den tyske kommandant, at præsten medvirkede, og at der var nogen form for højtidelighed i forbindelse med disse begravelser. Det lykkedes imidlertid altid præsten at foretage jordpåkastelsen i forbindelse med søndagsgudstjenesten i kirken.

"The Cross of Sacrifice"

I midten af billedet ser vi det britiske monument "The Cross of Sacrifice", som findes verden over på alle større begravelsespladser, hvor britiske soldater ligger begravet. Imperial War Graves Commission bestemte, at alle faldne britiske soldater verden over skulle have samme gravsten. De bare pletter i rækken af gravsten, er der, hvor der har ligget en amerikansk soldat.

De levende hegn fortæller danmarkshistorie

De smed stenene ud til siden

De ældste stengærder opstod ved, at man flyttede sten fra markerne ud til siderne. For ca. 400 år siden gik jordejerne i gang med at indhegne deres jord med stendiger, jordvolde eller levende hegn. Jordvoldene blev ofte plantet til med piletrær, som blev stynet, d.v.s. en kraftig beskæring af toppen. De afskårne grene blev brugt til brændsel eller risgærder og kurvefletning.

I slutningen af 1700- tallet skete der imidlertid to ting, som fik stor betydning for landsbyerne og det omgivende landskab - og ikke mindst for de bønder, som sad på gårdene som fæstebønder.

Det var: *loven om udskiftning af jorden i 1781 og*
 loven om stavnsbåndets ophævelse i 1788

Loven om udskiftning betød, at den enkelte bonde fik samlet sin jord på ét sted i stedet for som tidligere, hvor jorden var delt op i mange smålodder forskellige steder i området.

Det betød, at de gamle markskel blev brudt ned og nye blev anlagt. Hver enkelt bonde kunne nu selv bestemme, hvornår han ville pløje sin mark, hvornår han ville så, og hvornår han ville høste. Men det betød også, at det fællesskab, der tidligere måtte være omkring dyrkningen af jorden, nu delvis ophørte.

Bonden bliver fri

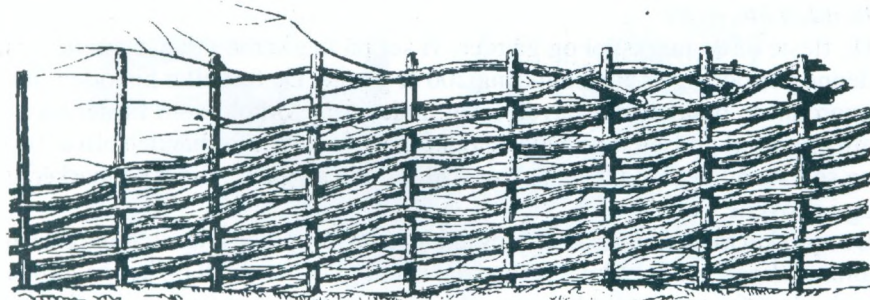
De fleste af de markskel og gærder, vi ser på markerne i dag, stammer fra denne periode og er altså omkring 200 år gamle. De fortæller historien om, hvordan de bønder, der havde levet under usle forhold som fæstebønder afhængige af godsejerens nåde og ridefogedens lune, efterhånden bliver frie og selvstændige bønder. Man kan stadig finde de gamle diger på markerne og i skovene.

De nye skel mellem markerne blev anlagt som jordvolde eller stendiger. Den almindeligste måde at lave et dige på, var at grave en grøft og lægge jorden ved siden af grøften, således at man fik både en grøft og et dige. Oven på diget plantede man træer og buske, eller man satte et risgærde, som blev flettet af tynde grene og kviste fra stynede træer. Hvis der var mange sten på markerne,

kunne man anlægge et stendige i stedet for et jorddige. Således skaffede man sig samtidig af med de besværlige marksten. Der gik megen tid med at sætte disse risgærder og holde dem i orden. Den gang var det almindeligt, at kreaturerne gik løse omkring i landsbyen, så man måtte sætte hegn omkring markerne, så dyrene ikke kunne komme ind og trampe kornet ned.

Gennem de seneste år er mange kilometer hegn blevet sløjfet som en følge af, at mange landbrug er blevet lagt sammen, og markerne er gjort større af hensyn til de store landbrugsmaskiner. Det er oftest jorddigerne, der er blevet inddraget, men der er også forsvundet stendiger. Nogle stendiger er blevet til vejbelægning. De er først blevet slået til skærver (småsten). Det er det, vi hører om i Jeppe Åkjærs vise om "Jens Vejmand":

"Hvem sidder der bag skærmen med klude om sin hånd,
med læderlap for øjet og om sin sko et bånd.
Det er såmænd Jens Vejmand, der af sin sure nød
med hamren må forvandle de hårde sten til brød".

Risgærde

De levende hegn har stor betydning som levesteder for plante- og dyrelivet, men også som vandrings- og spredningsveje. Mange af de vådområder, som tidligere fandtes i landskabet er nu blevet til agerjord som følge af dræning og inddæmninger. Det betyder, at forbindelsen mellem disse naturområder, der før var sammenhængende, ofte er forsvundet. Det giver problemer for de dyr og planter, der hører til i disse områder. Deres mulighed for at sprede sig bliver meget dårlig.

De levende hegn har en vigtig funktion i landskabet. De danner skel mellem bøndernes marker og udgør samtidig store sammenhængende levepladser for en mængde smådyr. De er med til at give landskabet karakter - de er både nyttige og smukke at se på. Og det var her ved rugens gamle skel, Anna fandt sin Anders i Jeppe Åkjærs digt "Ved Rugskellet".

Træet - menneskets ven

Træerne ved husene

Træet har altid spillet en vældig stor rolle i menneskers tilværelse. Det gav varme om vinteren og skygge om sommeren. Det indgik i alle dagens sysler, som byggemateriale, som værktøj og som våben. Træet blev derfor helligt. Fra den nordiske mytologi kan vi læse om asken Yggdrasil, hvis grene spreder sig over hele verden og hvis tre rødder når ned til aserne, jætterne og tågernes verden. Hellige træer havde stor betydning som hjemmets beskytter. Det betød også at helligtræet ikke måtte fældes eller stynes, ja man måtte end ikke anvende de grene, som blæste ned til brændsel. De skulle samles og lægges under træet sammen med løvet.

Værnetræ

Man kaldte den slags træer værnetræer. Træet værnede den familie, der boede i huset, mod sygdom og misvækst og anden ulykke. Værnetræet kunne stå midt på gårdspladsen, eller man kunne plante to, som kunne stå ved indkørslen til gården. Endnu bedre var det at plante tre træer på hver side af vejen, så havde man en allé. De gamle værnetræer står stadig mange steder ved huse og gårde på landet. De er lette at finde, hvis man er på cykel og giver sig tid til at se efter.

Bygdens træ

I de ældste tider havde bygden et helligt træ, der stod på en central plads midt i landsbyen. Bygdetræet var midtpunktet, når landsbyens folk udøvede deres kult. Når et menneske blev ofret, blev det hængt op i det hellige træ. Senere, da man havde forladt troen på menneskeofring, blev træet samlingspunkt for bystævnet. Se foto side 62.

For ca. 200 år siden blev der vendt op og ned på det danske landskab som følge af landbrugsreformerne. Huse og gårde blev flyttet ud på de åbne marker og nye gærder og hegn blev rejst. Skoven blev inddiget, så der nu var tydelig grænse mellem agerland og skov. Der blev mangel på bygnings-tømmer, så de træer, der stod uden for skoven, blev fældet og blev til lægter og stolper i de nye huse og gårde.

Der var dog enkelte træer, der overlevede reformerne. Man kan finde dem hist og her i landskabet som solitærtræer (enkeltstående træer), mest i nærheden af herregårde, hvor de står og breder kronen majestætisk midt i den åbne mark. Man kalder dem undertiden "Sparekasse-ege". Navnet stammer fra den bredkronede eg, som Sparekasserne har brugt som logo. På kanten af Nylandsmosen ved Vejløgård står nogle af disse levende fortidsminder.

Træerne ved vejene

Vi vil tage cyklen og køre ud, hvor træerne står. Den tur, vi begiver os ud på, kan foretages på alle årstider. De fleste vil nok vælge sommeren, hvor træer og buske er dækket af det frodige løv. Vælger man vinteren, ser man træerne stå med nøgne grene på stammen og danne flotte skulpturer.

Det er mere end 200 år siden, vi begyndte at udbygge vores vejnet i Danmark således, at hele landet efterhånden blev belagt med grusveje. Det skete efter

fransk forbillede. Langs alle veje skulle der plantes træer. Træerne havde flere formål. I snevejr eller tåge kunne de orientere den vejfarende om, hvor han var. Træerne beskyttede også mod blæst eller stærk sol, og endelig var rødderne med til at fastholde rabatterne, så jorden ikke skyllede væk.

Disse veje var lavet til gående og kørsel med hestevogn, hvor tophastigheden vel næppe var mere end 15 - 20 km. Efterhånden som bilen holdt sit indtog på vejene, blev trafikken både hurtigere og tættere, og man begyndte at rette svingene ud og udvide vejene. Derved kom træerne tættere på de kørende. Det medførte påkørsler og alvorlige trafikulykker. Der blev argumenteret energisk og følelsesladet for at få fjernet vejtræerne. Det førte til, at man i 1950-erne besluttede at fjerne de fleste vejtræer i Danmark.

Der blev gået meget drastisk til værks. Mange træer kunne nok have været sparet ved en bestemmelse om at afpasse hastigheden efter forholdene og evt. opsætning af autoværn.

Vejtræerne på vej tilbage

Man er begyndt at plante træer langs vejene igen. Der er lavet regler for, hvor og hvordan man kan plante. Også på skrænterne langs motorvejene bliver der plantet. Her ser man ofte ny plantninger af buske og løvtræer, som er afpasset efter det omgivende landskabs beplantning.

Ja, vejtræerne er på vej tilbage langs vore veje til glæde for alle, der færdes på vejene, og til glæde for kommende generationers vejfarende. Vejtræerne gør gavn på mange måder: De fortæller, hvor vejen slår et sving, de giver læ mod blæsten og fanger sneen, og de er gode for miljøet. De renser luften for CO₂ og de giver plads for fugle og insekter og andet af naturens "småkravl". Og lad os ikke glemme: De er smukke at se på, så husk at lægge mærke til dem, når du færdes på vejene.

Træerne i landskabet

Det danske landskab har været dækket af træer, længe før isen dækkede landet og fortrængte planter og dyr. Hvor isen trak sig tilbage, trængte urskoven frem og gav levegrundlag for dyr og mennesker. Da de første mennesker ville dyrke jorden, måtte de først rydde den for træer. Senere ryddede de alt for meget, så jorden blev øde og fattig. Der skete det samme den gang, som sker i Sydamerika i dag, hvor man rydder urskoven uden tanke for de katastrofale følger, det vil få for landskabet og det økologiske system. Vi fik heldigvis vendt udviklingen således, at det meste af Danmark nu er "loddent" af træer.

Her slår vejen en bugt

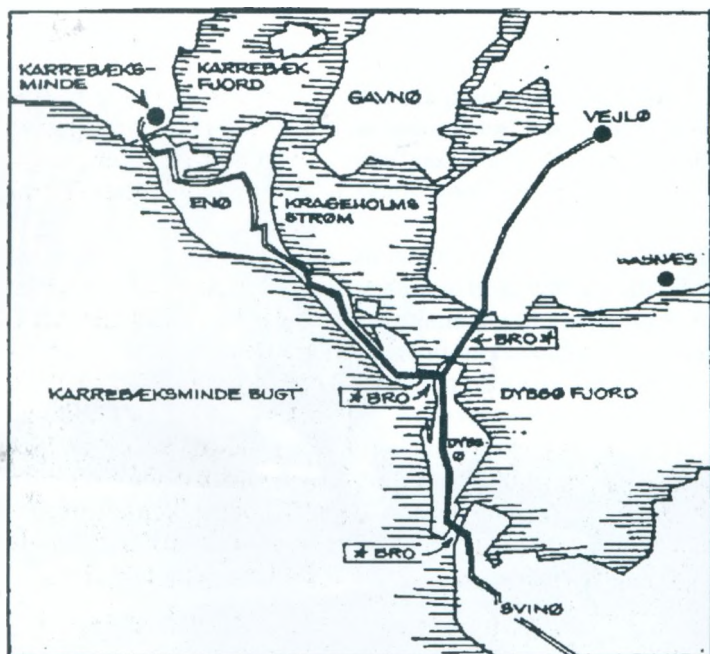
Dybsø - mellem hav og fjord

"Landbrug på Dybsø - efter 300 år

Køerne og hestenes ø skal prøve, hvad almindeligt landbrug er. Efter næsten 300 års forløb vender agerdyrkningen tilbage til Dybsø - når prøvedyrkningen er overstået, skal store dele af øen lægges ud til agre."

Overskriften og indledningen her stammer fra en artikel i Næstved Tidende den 22. marts 1960. Artiklens forfatter skriver videre, at han i mange år har glædet sig over, at have haft mulighed for at komme på øen og opleve den særlige stemning og den uberørte natur.

Det gik heldigvis ikke så galt, som man kunne frygte. Der kom agerbrug til Dybsø, men kun for en kort årrække. I 1966 opgives landbruget og øen overlades igen til køerne.

Plan over projektet fra 1962

Moteller og campingsplads på Dybsø!

I 1962 blev der fremsat nye tanker om øens anvendelse. Der skulle ifølge planen bygges bro- og dæmningsforbindelse til Svinø, Enø og over det lavvandede farvand ved Vejløgård. Ned over øen skulle der anlægges vej og parkeringspladser. Planen var, at Dybsø skulle være ferieland med campingplads og moteller. Denne plan blev lykkeligvis ikke til virkelighed.

Dybsøs historie

Naturen på Dybsø er enestående, men Dybsø har også en historie, der kan være spændende at kende. Der er mange, der har skrevet om øen. Den mest kendte er forfatteren Achton Friis, der i "De danskes Øer" har beskrevet Dybsø, men også lokale har beskæftiget sig med Dybsø.

I jægerstenalderen for 6000 år siden har øen været opdelt i et par småøer og nogle holme, som har været dækket af skov og krat. Man har fundet 6 bopladser fra denne periode på Dybsø. Enkelte fund af flinteredskaber viser, at øen også har været beboet i bondestenalderen.

Første gang vi kan læse om Dybsø er i kong Valdemars jordbog fra 1231. Her kan man se, at øen har tilhørt Roskildebispen. Fra begyndelsen af 1600-tallet har den tilhørt Gavnø gods. Når Gavnø var interesseret i at erhverve Dybsø, skyldes det, at man dermed sikrede sig fiskeretten i fjorden. Og vi ved, at der var mange fisk i fjorden dengang. Fiskeriet var så rigt, at der i lang tid førtes vældige diskussioner mellem Saltø, Gavnø og Skovkloster (Herlufsholm) om, hvem der havde ret til at fiske i fjorden.

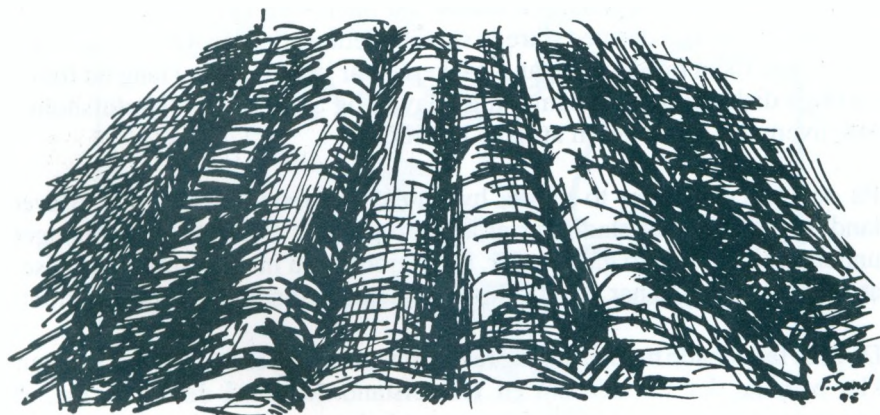
På øen har der været to gårde, hvorfra der i perioder har været drevet landbrug. Der findes stadig rester af de to gårde. I 1980 blev der foretaget undersøgelser af de to gårdtomter. Man gjorde den interessante opdagelse, at bygningerne ikke har været simple bondehuse, som man havde forventet.

Da man fandt både munkesten og rester af teglsten og endog kakler, var man klar over, at der var tale om en vis velstand. Man må derfor antage, at byggeriet stammer fra middelalderen og at beboerne ikke har ernæret sig ved landbrug alene. De har sikkert suppleret deres indkomst fra landbruget med handel. Der har også været gode muligheder for en landingsplads for sild for udenfjords fiskere.

Højryggede agre

I 1600-tallet kendte man ikke til at dræne markerne. Man skaffede afløb for vandet ved at lave render gennem markerne. Dette system har vi senere kaldt højryggede agre. Ved år efter år at pløje den samme ager i samme retning opstod der parallelle volde ud over marken, som var skilt med render, hvor vandet kunne løbe væk.

Disse systemer findes kun få steder i landet, fordi den moderne dyrkningsmetode har udsløttet sporene. På Dybsø har vi enkelte spor af højryggede agre, som ikke nåede at blive udvisket i den korte landbrugsperiode i 1960-erne. Det er således et interessant kulturhistorisk mindesmærke, vi kan finde her i den bølgede græsmark på Dybsø. Også på Lindholm i Karrebæk Fjord finder man de højryggede agre.

På Dybsø's nordligste strandeng helt ude ved fjorden findes nogle cirkelrunde grøfter med en lille forhøjning i midten. Det kunne se ud til at være gravede grøfter. Der er forskellige meninger om, hvilken funktion, de har haft. Et gæt er, at de har været anvendt af andejægere som jagtskjul, men om det er det oprindelige formål, er nok tvivlsomt.

Dybsødagen

Da man standsede markdriften i midten af 1600-tallet blev øen anvendt til sommergræsning dels for Gavnø's kreaturer og senere også for kreaturer fra omegnens gårde. Før dyrene skulle på græs på Dybsø, måtte de mærkes. Hver bonde fik sit nummer. Dette nummer blev så brændt ind i dyrets hov eller klov. Efter indbrændingen trak bonden sine dyr over det flade vand mellem Dybsø og Vejlø, men mange dyr kunne huske vejen, og ved tordenvejr forlod de Dybsø. Derfor begyndte man at føre dyrene over ved Svinø. De måtte nu svømme over den dybe rende mellem Dybsø og Svinø. Det foregik på den måde, at man havde et kraftigt tov spændt ud mellem Svinø og Dybsø. 4-5 mand i en jolle klarede overfarten. Foran i jollen sad 2 mænd og trak jollen over renden. Bagest sad 2-3 mænd, som hver havde fat i et reb, der var

Dybsødagen

fastgjort i koens grime. For de fleste dyr var det deres livs første svømmetur, så det har næppe været uden frygt, de gik i vandet. Men når de først nåede Dybsø, hvor de kunne løbe frit omkring, faldt de hurtigt til i de frie omgivelser. Det var en festdag, den dag dyrene skulle "sættes over", der var mange mennesker på stranden, og børnene havde fri fra skole .

Dybsømanden

Dybsømanden

Hvad der her er skrevet, bliver kun et lille udpluk af, hvad der er at sige om øens betagende natur og de mennesker, der gennem årene har boet her. Men een ting mere må vi have med, når historien om Dybsø skal fortælles: Dybsømanden.

Jeg har ikke truffet Dybsømanden. Han og hans hustru døde omkring 1930. Men Achton Friis besøgte ham og hans 4 sønner, da han under sin rundrejse til de danske øer i 1923 kom til Dybsø. Det blev til en fin naturbeskrivelse og en hjertelig beskrivelse af øens ubestridte konge.

Achton Friis skriver:

"Lige idet vi lægger til øen ved en lille anløbsbro, kommer en motorbåd ind fra søen og lægger sig agten for os. Det er ålefiskere, fire mand, som har været på søen hele natten, og de er sønner af "Dybsømanden", som beboer øens eneste hus. Det ligger ganske nær ved broen oppe under bakken, et pænt lille hus med en sirlig have omkring.

Fiskerne er voksne folk at se til, og det er som gror de endnu mere, da vi nærmer os for at hilse på dem. Det er store karle, et par af dem rene kæmper at se til. På bunden af båden vrider sig som slanger en hel svingende skudefuld af pragtfulde ål rundt om deres ben - en nats fangst og en hel kapital i disse tider. Karlene er trætte og sultne og skynder sig op til morgenkaffen.

Øens eneste hus er bygget af Dybsømanden. Under dette navn er han kendt viden om. Mange er de beskæftigelser han har haft, men kun een ting havde hans sjæl - jægerhåndværket! Han var et geni til at håndtere en skyder og havde alle dage jægerens fortrinligste egenskaber. Hvad han havde mindre af, var jagtterræn. Forholdene tvang ham ud på vandet, her kunne han i sin båd være menneske, som det passede ham.

Her i huset bor han nu med sit velvoksne sønnekuld af hvilke hver af dem er i stand til at gøre mirakler med en bøsse og en båd.

Jeg går op til huset for at aflægge et besøg. Gamlingen står uden for døren og venter på mig; jeg er meldt af sønnerne.

Han er nu en gubbe på femoghalvfjerds og er begyndt at fylde mindre i tøjet, end før i tiden. De lange lige ben stikker i et par støvler med skafter af fint blødt læder, der sammen med den dobbeltradede jakke over de brede magre skuldre giver ham et jægermæssigt udseende. Glansen i de gamle høgeøjne er næsten slukt, men man fornemmer, at der endnu lurer ild under asken, den kan blusse op ved den mindste foranledning. Og dybt inde i dette rolige blik

lurer minderne om tusinde eventyr, om svanejagter fra skydepram på det åbne vand, på fjordisens spejl eller på havisens bølgede flade.

Inde i den rummelige og pæne stue sidder skytten fra Gavnø allerede ved langbordet, som er dækket til frokost.

Mens skytten fortæller, sidder jeg og tegner den gamle Dybsømand, som allernådigst - på sønnernes henstilling - har indvilliget i at sidde model for mig en times tid. Han er en meget tavs mand. Fortæller absolut intet selv.

De fylder godt ved bordet, Dybsøfolkene, som de sidder der skulder ved skulder med armene på bordpladen. De klør på maden i god mening, men kun gamlingen og herregårdsskytten får dram til. Drengene nyder skibsøl.

Da mætheden begynder at indfinde sig, får drengene tid til at fortælle:

For fire år siden kom den gamle sent en vintereftermiddag roende alene hjem fra en andejagt med skydepram, en fladbundet pram, der er beregnet til at flyde på lavt vand. Han var dengang godt 70 år gammel.

Fjorden indenfor og havet udenfor var fyldt op med smadret drivis, og strømløbet herinde var tæt pakket af isen. Midt ude i løbet fik den gamle problemer med prammen, og isen begyndte at skrue på en faretruende måde omkring ham i den rivende strøm. Hans ældste søn, den største af kæmperne med hænder som hvalrosluffer, stod inde på bredden, hvorfra han kastede en tyk line ud til faderen for at prøve på at hale ham ind til bredden. Efter mange forgæves forsøg lykkedes det den gamle at få fat i tampen, og mens han nu klemte godt fast om den med begge hænder, trak sønnen til af alle kræfter - og halede i et eneste snuptag gamlingen på hovedet ud af prammen, der kæntrede med det samme.

Den gamle, som faldt i til halsen, forsøgte at svømme ind til land, men det gik jo kun langsomt, for isstykkerne var omkring 25 cm. tykke og lå ganske tæt. Sønnen løb efter en planke og fandt også en, som han af alle kræfter slængte ud i retning af svømmeren, men den nåede ikke engang halvvejen. Løbet er dybt helt ind til bredden. Det var umuligt at komme faderen til hjælp, der var ikke andet at gøre, end at lade ham klare sig selv nu. Og det gjorde han så. Men da gamlingen nogle minutter senere kravlede i land og endelig stod inde på stranden kobberrød i hovedet og med vand og isstumper drivende ned af sig, da var han "morderlig gal i hovedet", sagde sønnen.

Den ældste tilføjede, at da han stod alene og rådløs derinde på stranden og så faderen ude i grødisen og fægte med armene som en synkende hund - da så det ikke videre morsomt ud, syntes han.

Og gamlingen tilstod senere, at hvad han tænkte derude var, at nu var han da vist nok blevet det ældste, han skulle blive!

Men Dybsømanden slap altså. Og det blev ikke hans sidste oplevelse af den art. Året efter var han en vinterdag gået alene til havs på isen. Og herude stående på den yderste isrand, skød han til en flok forbitrækkende ænder. I samme øjeblik som skuddet faldt, knækkede det stykke af isen, som han stod på og han gik under isen med bøsse og taske og hele pibetøjet. Men i det samme fik han af den store opdukkende isklump sådan et skub bagi, at han fo'r med overkroppen et godt stykke op over den faste iskant, hvor han øjeblikkelig benyttede lejligheden og huggede godt fast med næverne.

Sådan og meget mere fortæller de om den gamle! og han nikker af og til, og på de spændende steder lader han en sagte vrinsken høre som tegn på bifald. Han taler ikke selv om sine bedrifter og behøver det ikke; hans sønner er af det rette "slaw", og hans eftermæle er sikret inden for slægten."

Bolværk for fjorden

Med et areal på 130 ha. og 2,3 km i længden og godt 1 km på det bredeste sted ligger Dybsø som et bolværk mellem hav og fjord. Øen blev overtaget af staten i 1976 og administreres nu af Miljøministeriet. Ministeriet har iværksat et naturpleje-projekt, der skal bringe bevoksningen og fuglelivet på øen tilbage til de forhold, der fandtes før landbrugstiden i 1960. Det gøres ved at sætte kreaturer på øen igen. I øjeblikket er øen "befolket" af en skotsk langhåret kvægrace, der har vist sig at trives fortrinligt på øen både sommer og vinter. Thorkild Olsen, der er den daglige leder af projektet, har i de senere år set udviklingen i fuglelivet på øen. Nogle af de fuglearter, der var fortrængt, er vendt tilbage og de, der holdt stand, har vist fremgang - et eksempel på menneskers indgriben i naturen, der sætter gode spor i landskabet.

Ligesom forfatteren Achton Friis blev begejstret for naturen og menneskene på Dybsø, har også kunstmaler Albert Svendsen fra Appenæs ladet sig inspirere af øens natur. I sine mange Dybsø akvareller har han fanget den særlige stemning på øen. Lyset, de lette farver, den milde runde sydsjællandske natur, der pludselig kan blive voldsom med hylende storm og skumsprøjt.

De to "perler" herunder, fik jeg lov at låne hos Tom og Lisbeth Hammer, Appenæs Hoved.

Skitsetegning fra Dybsø med køer og huset i baggrunden.

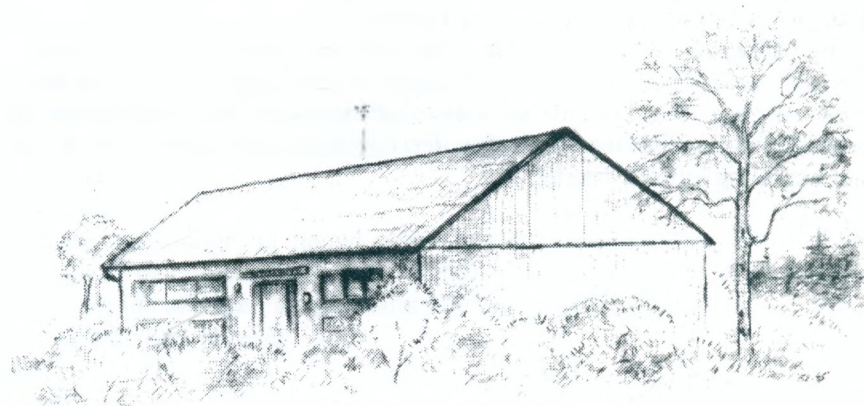
Dette billede er fra den sydligste del af Appenæs ved Susåens gab.

Lidt historie om Naturskolen i Svenstrup

Naturskolen startede som et udviklingsprojekt ved Svenstrup skole i 1986 og har siden fungeret som et tilbud til alle skoler og institutioner i Næstved kommune. I 1992 fik naturskolen bevilget 100.000 kr. fra Friluftsrådet med henblik på at udvide tilbuddet til også at gælde skoler uden for Næstved kommune.

Disse midler er anvendt til indretning af lokalerne og indkøb af inventar, således at Naturskolen kan fungere som naturskoletilbud for alle skoler i Storstrøms Amt i et samarbejde mellem Næstved kommune og Amtscentralen i Næstved.

Naturskolen har lokaler i en pavillonbygning, som ligger i forbindelse med den nu nedlagte Svenstrup skole.

Naturskolen i Svenstrup

Naturskolens aktiviteter

Landskabet omkring Dybsø Fjord giver gode muligheder for naturoplevelser i skovene, på fjorden og langs åen. Der er endvidere gode muligheder for ekskursioner til de mange fine kulturspor, som findes her i området, og hvoraf nogle er beskrevet her i bogen.

Der er udarbejdet undervisningsmaterialer, som kan benyttes i forbindelse med besøg i Naturskolen.

Kanoer kan lejes og cykler lånes

Naturskolen har kanoer, som kan lejes til oplevelsesture i fjordområdet. Hvis I er interesseret i at undersøge kultursporene i landskabet, har vi gode nye cykler, som kan lånes.

Overnatning

Der er flere muligheder for overnatning, på madrasser på gulvet i klasse-lokalerne eller i naturskolens telte på teltpladsen ved Naturskolen. Der er også mulighed for at sejle til Vejlø skov og overnatte på lejrpladsen der.

Fremmede kulturer

Naturskolen er nabo til asylcentret i Svenstrup. Det har givet os mulighed for at lave nogle spændende fællesarrangementer til glæde for såvel elever som beboerne på asylcentret.

Beboerne, som repræsenterer 15 - 20 forskellige nationaliteter, giver arrangementet et farverigt og internationalt præg.

Arrangementet afvikles som fælles gruppearbejde, f.eks med madlavning og efterfølgende samvær. Her er der rig lejlighed til at afprøve kundskaberne i fremmedsprog. Det væsentligste i dette arrangement, hvor mennesker af forskellig nationalitet mødes, er dog den forståelse, der opstår på tværs af nationalitet og kulturforskelle.

Litteratur

P. E. Jensen, Gavnø kloster og herregård 1402 - 1902
Axel Reedtz-Thott, Jubilæumsskrift juni 1945
Nils Hartmann, Landsbyen - stavnsbånd og udskiftning
Otto Andrup, Gavnø og dens Malerisamling. Historisk Samfund for Præstø amt 1980 - 81
Fortegnelse over Baroniet Gavnøs malerie- og portrætsamling
Ole Villumsen, Malerisamlingen på Gavnø slot. Naturskolen i Svenstrup
Verner L. Carlsen, Vejlø kirke
Eva De La Fuente Pedersen, På rejse med Abel Schrøder
Mogens von Haven, Bogen om Abel Schrøder, Næstveds store barokmester
Sigv. Ellkier-Pedersen, Rytterskoletavlerne
Acton Friis, De Danskes Øer,
Phillipp Borris, Omkring landsbykirken - Hammer og Lundby sognes historie
Svend Dyhr Rasmussen, optegnelser og opmålinger i Vejlø skov.
Palle Jensen, Svinøbogen 1231 - 1984
Palle Jensen, Dybsø's historie (med et arkæologisk bidrag af Axel Johansson)
Axel Johansson, Ertebøllekulturen ved Karrebæk og Dybsø fjerde.
Liv og Levn 6 - 1992
Palle Birk Hansen, Sejlroute i vikingetiden. Liv og Levn 8 - 1994
Jette Baagøe, Andekøjen på Gavnø. Liv og Levn 6 - 1992
Anders Bjørnvad, Faldne allierede flyvere 1939 -1945
Trap Danmark, Præstø Amt
Nationalmuseet, Danmarks kirker, Præstø Amt
Politikens Forlag A/S, Træer og buske i Danmark
Ib Møller, Træerne og det danske landskab
Billedmateriale og historiske oplysninger fra Stadsarkivet i Næstved og Nationalmuseet.

Mange oplysninger er hentet ved samtaler med folk fra egnen omkring Dybsø og på Gavnø. Jeg benytter lejligheden her til at sige tak for hjælpen - tak for lån af bøger, artikler samt billeder og kort, der har medvirket til at denne bog blev skrevet.

Med venlig hilsen
Verner L. Carlsen

Billedfortegnelse

Achton Friis: Side 92 (De Danskes Øer)
Albert Svendsen: Side 96 ø og n
Dansk Ornitologisk Forening: Side 54 ø
Det kongelige Bibliotek: Side 82
Finn Brasen: Side 31, 32 ø, 32 n, 33, 34, 59 v, 59 h, 60
Finn Sand: Tegninger side 14, 18, 25, 26, 33 n, 40, 43, 45, 49, 53, 54 n, 57,
62, 71, 76, 80, 83, 90, 95, 97
Gammelt udklip (oprindelse ukendt): Side 20
Gavnø Avlsgård: Side 23
Gavnø kloster og herregårde fra 1402 til 1902: Side 27
Gavnø Skovdistrikt: Side 41, 51
Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter, Lejre: Side 17
John Hansen, Næstved Tidende: Side 12
John Skaarup N.: Side 55
Kort- og Matrikelstyrelsen: Tilladelse nr. A 154-95, side 6 og 72
Landsbybilleder fra Sydsjælland og Møn: Side 36
Liv og Levn nr. 6/92: Side 7, 8, 9, 10, 42
Liv og Levn nr. 8/94: Side 68
Lokalhistorisk Arkiv for Næstved: Side 91
Palle Bregnehøj: Side 19 (Eske og Åmanden på fisketur)
Skov- og Naturstyrelsen: Side 48
Steffen Rasmussen: Side 16, 21, 24, 29, 30, 31, 35, 38 ø, 38 n, 46, 52, 58, 63,
66, 69, 70 ø, 75 h og v, 79, 84
Verner L. Carlsen: Side 22, 67, 22, 37, 65, 67, 70 n, 78, 86, 87

Hensigten med denne bog er
at gøre opmærksom på nogle af de kulturspor,
der findes i rigt mål i området omkring
Dybsø Fjord og Gavnø

- og at vække til eftertanke omkring de spor,
vores generation sætter.

DIS-Danmark

1 2 4 2 2 8

ISBN 87-7368-054-0